

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ВРЯДУВАННЯ

ДИПЛОМНА РОБОТА

«Український націоналізм на шляху до ЄС: дослідження зв'язку між націоналістичними поглядами та євроскептицизмом в Україні»

Студентка: Дубик М. Ю.

Науковий керівник: кандидат політичних наук, завідувач кафедри публічної політики та врядування Київської Школи Економіки Гомза І. А.

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 281 Публічне управління та адміністрування

Київ 2023

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ВСТУП	3
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	4
<i>Вигода та цінності: основні чинники ставлення до ЄС</i>	5
<i>Націоналізм, національна ідентичність та євроскептицизм</i>	7
АНАЛІТИЧНА РАМКА	10
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ	14
РЕЗУЛЬТАТИ.....	17
ВИСНОВКИ.....	29
ПРОПОНОВАНІ ЗМІНИ ДО ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ.....	34

АНОТАЦІЯ

Дослідження суспільної думки країн Західної Європи доводять наявність зв'язку між націоналізмом та євроскептицизмом. Втім є брак досліджень щодо подібного зв'язку у країнах-кандидатах. Націоналісти в Україні можуть бачити у євроінтеграції загрозу глобальних впливів на культуру та ідентичність або ж позитивно сприймати євроінтеграцію, як приєднання до економічно розвиненого європейського простору. На питання, як націоналістичні погляди пов'язані із євроскептицизмом в Україні ми відповідаємо через проведення опитування, порівнюючи націоналістичну та контрольну групи й враховуючи ефект очікування економічної вигоди та консервативних поглядів. Зв'язку між націоналізмом та євроскептицизмом не виявлено, але тенденція поєднання поглядів ідеалізації нації з євроскептицизмом свідчить про потребу проведення подальших досліджень серед підгруп націоналістів. Консервативні погляди на сім'ю мають позитивний ефект на євроскептицизм, а очікування економічного покращення – негативний.

Ключові слова: євроскептицизм, націоналізм, Україна, європейська інтеграція.

Кількість слів: 10288

ВСТУП

Із поглибленням європейської інтеграції зростала частка осіб, що негативно сприймають Європейський Союз, а також потужність голосу цієї групи. Так, після референдуму у Франції та Нідерландах було призупинено проект Європейської Конституції, Велика Британія вийшла з ЄС відповідно до волі учасників референдуму, а також зросла кількість євроскептиків, що були обрані до Європейського Парламенту (Pew Research Center, 2019). У зв'язку з цим, дослідників зацікавило, що впливає на те, що частина населення країн Європи позитивно сприймає поглиблення інтеграції, а частина навпаки вважає за краще вихід своєї країни із Європейського Союзу? Чим спричинений голос проти вступу до ЄС у країнах-кандидатах? Можливо деякі групи населення не відчують економічної вигоди від інтеграції в Європі, зазнали втрат від лібералізації економіки чи економічних політик ЄС і саме тому негативно ставляться до поглиблення інтеграції. Пояснення ставлення до ЄС через втрати та здобутки на індивідуальному та національному рівні відносяться до утилітарного підходу (Anderson & Reichert, 1995; Gabel, 1998). Частина може відчувати загрозу збереженню національної культури та повноти суверенітету або ж не поділяти цінності ЄС (McLaren, 2002; Huddy et al, 2021). Дослідники також вказують на те, що національна гордість та ексклюзивна національна ідентичність впливає на посилення негативного ставлення до ЄС (Carey, 2002; Hooghe & Marks, 2004).

Академічна література підтверджує зв'язок між націоналістичними поглядами та євроскептицизмом для країн Західної Європи. Втім поки немає досліджень, які б вказували на подібний зв'язок для східноєвропейських країн-кандидатів та, зокрема України. З одного боку націоналістичні погляди можуть сприяти більш позитивному ставленню до євроінтеграції. Це може бути пов'язано з підтримкою Європейським Союзом та країнами-учасницями України у війні проти Російської Федерації або із сприйняттям інтеграції як можливості приєднатися до економічно розвиненого європейського простору та продовження виходу з-під культурно-інформаційного впливу РФ. З іншого боку українці із націоналістичними переконаннями можуть вбачати потребу у захисті української культури, мови та ідентичності від глобальних впливів. Ця неоднозначність у поглядах націоналістів на ЄС веде до аналітичного питання, *як націоналістичні погляди пов'язані з євроскептицизмом в Україні?*

З метою відповісти на це питання я проводжу пошукове дослідження, яке дозволить зрозуміти основні тенденції серед націоналістичної групи у контексті ставлень до ЄС. Такий підхід має обмеження – нам не вдасться підтвердити або спростувати причинно-наслідкові зв'язки між націоналізмом та євроскептицизмом для генеральної сукупності населення України. Втім за результатами роботи ми зможемо припустити, які фактори євроскептицизму варто надалі вивчати в українському контексті та, зокрема, чи варто надалі приділяти увагу націоналістичній групі. Також завдяки вимірюванню націоналізму багатьма індикаторами, ми зможемо побачити, чи є серед націоналістів підгрупи, що відмінні у ставленні до ЄС, що своєю чергою дозволить надати рекомендації у вимірюванні націоналізму у майбутніх дослідженнях ставлень до ЄС.

Робота включає (1) огляд літератури, що розкриває чинники євроскептицизму у країнах-членах та країнах-кандидатах. (2) Аналітична рамка розкриває концептуалізацію націоналізму, євроскептицизму та теоретичні очікування щодо євроскептицизму у поглядах українців із націоналістичними переконаннями. Після цього описано (3) методологічний дизайн, що ґрунтується на опитуванні та статистичному аналізі результатів анкетування. Наступний розділ включає (4) результати дослідження – опис та інтерпретації результатів аналізу даних опитування. Робота завершується (5) висновками та (6) рекомендаціями до публічної політики.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

За час європейської інтеграції разом з економіко-політичним зближенням країн і розширенням Євросоюзу розвивався і скептицизм до інтеграції, а ці погляди знаходили нові аудиторії у нових країнах. Після підписання Паризького договору, різні опитування могли демонструвати більш та менш позитивні налаштування громадян європейських країн до політико-економічного зближення на континенті (Inglehart et al, 1991, p. 136). З 1970-тих рр. ставлення до європейської інтеграції вимірював Євробарометр, що пізніше в сукупності з іншими опитуваннями став основою для перевірки ставлення до євроінтеграції різних соціально-економічних груп, а також чинників схильності до тих чи інших поглядів на ЄС.

Значне зростання критики інтеграції та на той момент вже Європейського Союзу виникає після підписання Маастрихтського договору, тож у 1990-тих розширюється поле досліджень євроскептицизму (Leconte, 2015). У рамках дослідження програм та риторики політичних партій щодо євроінтеграції, П. Таггарт представляє євроскептицизм як широке поняття, що може включати різні опозиційні до ЄС погляди від заперечення потреби інтеграції як такої до критики ЄС, як незадовільного способу інтеграції (Taggart, 1998, р. 365–366). Опозиція до євроінтеграції на рівні суспільних настроїв, політичних рухів та партій виникала не лише як реакція на політику посилення інтеграції, як от створення єдиної валюти чи проекту Конституції ЄС, а й через кризи – Європейська боргова криза, міграційна криза. Так, євроскептицизм розростається як критика посилення наднаціональних інституцій, віддаленого від народу європейського істеблішменту, неоліберального капіталізму, міграційної політики, мультикультуралізму та інших політик, відповідно, вплітаючись у націоналістичні, антимиграційні, популістські, крайні праві та ліві рухи (Bedirhan & Ozgoker, 2021).

Посилення євроскептицизму зацікавило дослідників, що своєю чергою, намагалися пояснити особливості критики ЄС збоку партій, а також чинників скептицизму у поглядах населення. Територія Євросоюзу не стала обмеженням антиінтеграційних поглядів. Так, країни-кандидати теж зустрічаються з коливаннями суспільного ставлення до вступу в ЄС через різноманітні очікування щодо соціально-економічних змін, а науковці відповідно розширюють свій географічний фокус. Дослідники країн-кандидатів (найчастіше Центрально-Східної Європи у різні роки) запозичують теоретичні обґрунтування щодо факторів суспільного євроскептицизму у дослідників країн ЄС. Тож різні пояснення ставлення до ЄС переливаються між дослідженнями регіонів у різні часові періоди для пошуку релевантних моделей.

Вигода та цінності: основні чинники ставлення до ЄС

Одне із перших пояснень прихильності до євроінтеграції серед населення полягає у *когнітивній мобілізації* – особи з вищим професійним статусом, кращим рівнем освіти є більш політично обізнаними та активними, а також відкриті до сприйняття відносно віддалених європейських інституцій (Inglehart et al, 1991, р. 147). У роботі також присутні думки щодо того, що економічна не вигідність участі у Європейській спільноті не означає небажання об'єднання у Західній Європі, тобто йдеться про розрізнення між утилітарною і ціннісною складовою у поясненні ставлення до інтеграції. Дослідження демонструє, що між 1970 і 1986 частка прихильників об'єднання Європи серед постматеріалістів шести країн-засновниць спільноти падає, а у країнах, що приєдналися пізніше, наприклад, Греції та Португалії, матеріалісти в цілому краще ставляться до євроінтеграції (Inglehart et al, 1991, р. 142, 151-155).

Пізніше моделі матеріалістичних/постматеріалістичних цінностей та когнітивної мобілізації заперечується як релевантне пояснення для країн ЄС, зокрема через відсутність зв'язку для країн, що пізніше приєдналися до Європейської спільноти (Anderson & Reichert, 1995, р. 241; Gabel, 1998, р. 348), а *утилітарний підхід* знаходить нових прихильників. Ця модель пояснює скептичне ставлення до ЄС через сприйняття

врат та здобутків від інтеграції на макроекономічному та персональному рівні. Людина може більш прихильно ставитись до інтеграції через користь для національної економіки або через особистий вигравш завдяки спроможності конкурувати на європейському лібералізованому ринку праці (Gabel & Palmer, 1995; Gabel, 1998, p. 336-337). Вигода на персональному рівні може полягати не лише у непрямих наслідках від нових можливостей, а й від прямої підтримки певної сфери через політики субсидіювання (Anderson & Reichert, 1995, p. 233-236).

Цей підхід є релевантним для країн-кандидатів, де суспільні групи також певним чином оцінюють ефект від вступу на сферу зайнятості та економіку в цілому. Така оцінка наслідків для різних секторів економіки може коливатися, зокрема з настанням процесу перемовин з ЄС страх наближення соціально-економічних змін може провокувати євроскептицизм (Szczerbiak, 2001, p. 114). Для Латвії, Литви та Естонії на період кандидатства на вступ не підтверджується гіпотеза про те, що більш конкуренто спроможні особи матимуть краще ставлення до ЄС, натомість очікування вигравшу для професійної сфери сприяє єврооптимізму (Ehin, 2001, p. 51-52). Для Центрально-Східної Європи 1990-тих характерно, що суспільна підтримка інтеграції залежить від вигравшу/програвшу від економічних реформ та ставлення до вільного ринку (Christin, 2005). Недавнє дослідження суспільної думки щодо ЄС на Західних Балканах свідчить, що конкурентоспроможність не є предиктором прихильного ставлення до інтеграції (Damjanovski et al, 2020, p. 15). Тож у країнах, що не є в ЄС, а лише перебувають на певному етапі євроінтеграції, на думку громадян не так впливає їхня освіта та дохід – можливість конкурувати на європейському ринку, як очікування для сфери зайнятості та економіки в цілому. На останнє можуть впливати не так знання про витрати та можливості, як уявлення про економічні політики ЄС, наприклад, щодо субсидіювання. Йдеться про сприйняття зміни економічної реальності, яке може базуватись на доволі обмежених знаннях про економічні наслідки вступу.

Частина дослідників включає у роботу пошук зв'язків між різноманітними ціннісними орієнтаціями і поглядами та позитивним чи негативним ставленням до євроінтеграції. Починаючи від пошуку зв'язку між матеріалістичними та постматеріалістичними цінностями та ставленнями до євроінтеграції, цей напрямок розвивався для покращення розуміння того, які ж соціальні, культурні чи релігійні групи схильні більш позитивно або негативно ставитися до ЄС. Наприклад, деякі роботи перевіряють, як в різних регіонах ЄС негативні чи позитивні ставлення співвідносяться з релігією та конфесією, виявляючи, що у країнах, які найдовше є учасницями союзу, католицизм сприяє позитивному ставленню до інтеграції, у той час, як в країнах кандидатах релігійний поділ не відіграє такої ролі (Nelsen et al, 2011, p.16-17). Окремі дослідники, включаючи перевірку фактору консервативних або в широкому значенні правих поглядів, знаходять підтвердження гіпотезі, що такі погляди мають позитивний ефект на євроскептицизм (Nelsen et al, 2011; Damjanovski et al, 2020). Зрештою існує ряд робіт, що дискутують щодо зв'язку між національною ідентичністю, національним сентиментом та євроскептицизмом, що в часто зберігає фокус на країнах учасницях ЄС.

Націоналізм, національна ідентичність та євроскептицизм

Теза про зв'язок між сильними національними почуттями, бажанням захисту національних інтересів та євроскептицизмом іноді набуває навіть дещо аксіоматичного характеру. Наприклад, Таггарт і Щерб'як, концептуалізуючи партійний євроскептицизм, виділяють окремо 'national-interest Euroscepticism', що передбачає риторику відстоювання національних інтересів у дискусії з ЄС (Taggart & Szczerbiak, 2004, p. 4). Націоналістичні аргументи правих рухів та партій базуються на ідеї збереження повноти національного суверенітету на противагу посиленню інституцій ЄС, а також збереження національної ідентичності і культури на противагу культурному різноманіттю у країнах європейського простору (Vasilopoulou, 2018, p. 124-126). Деякі роботи намагаються продемонструвати, що націоналізм може бути ґрунтом як для правого, так і для лівого євроскептицизму. Розглядаючи націоналізм як рух за досягнення єдності, автономії, ідентичності населення та політико-інституційного вираження нації (Freeden, 1998, Breuilly, 2005, as cited in Halikiopoulou et al, 2012), автори знаходять націоналістичні погляди у крайніх правих та лівих євроскептичних партій. Праві відстоюють однорідність культури та ідентичності національної спільноти, а ліві збереження незалежності громадянської інклюзивної нації від ЄС, що інтерпретується «засобом домінування еліти», але для обох у важливим є збереження національного суверенітету (Halikiopoulou et al, 2012).

Зв'язок між національними почуттями серед населення та євроскептицизмом розглядався крізь призму різних концепцій на кшталт культурної загрози, ексклюзивної національної ідентичності, націоналістичних та патріотичних поглядів або ж національної гордості. Концепція *культурної загрози* говорить про те, що антипатія до інших культур через їхній можливий вплив на особливості національної культури є фактором євроскептицизму. Деякі індивіди більш чутливі до змін в культурі на національному рівні, а отже мають більш негативне ставлення до ЄС, як до інтеграційного проекту (McLaren, 2002, p. 554-555, Lubbers, 2008, p. 75). Відчуття загрози збоку інших культур пов'язане також з антимиґраційними настроями (Woude, 2020), а індивіди, що бачать у міґрації до країн Європи загрозу відповідно більш схильні до негативного ставлення до євроінтеґрації (Lubbers & Scheepers, 2007, p. 660). Пізніше дослідження Л. Макларен показує, що ефект від відчуття культурної загрози на рівень євроскептицизму індивіда може бути нижчим, ніж ефект утилітарних чинників на кшталт економічної вигоди на макро- та мікрорівні (McLaren, 2004, p. 908).

Окрім страху перед впливом на національну мову, ідентичність та культуру, євроскептицизм підсилюється *почуттям національної гордості*. Індивіди із сильним відчуттям причетності до національної спільноти вбачають важливість у збереженні суверенітету в рамках національної держави, а отже схильні до опозиції європейській інтеґрації за виключенням наявності паралельного відчуття зв'язку з європейською спільнотою (Carey, 2002). Деякі роботи вказують на те, що саме *ексклюзивна національна ідентичність*, тобто ідентифікація лише з національною спільнотою, а не регіональною або європейською, може бути предиктором євроскептицизму (Hooghe & Marks, 2004, p. 418; de Vries & van Kersbergen, 2007; Abts et al, 2009). Ефект виняткової

національної ідентичності вищий, якщо політичні еліти розділені щодо європейського вибору. Якщо наявні сильні політичні партії, що використовують риторику євроскептицизму, то вони мобілізують почуття національної ідентичності для протиставлення європейській інтеграції (Hooghe & Marks, 2005; de Vries & Edwards, 2009). Зрештою фіксується зв'язок між *націоналістичними переконаннями* та євроскептицизмом у країнах ЄС (Huddy et al, 2021). Дослідження розмежовує націоналізм та патріотизм. У той час як націоналізм пов'язаний з «етно-релігійним шовінізмом», патріотизм з гордістю за країну, громадянськими практиками та довірою до інституцій (Huddy et al, 2021, p. 2–3). В такій конфігурації патріотизм на відміну від націоналізму не сприяє опозиційним настроям до ЄС. Ефект націоналізму також зростає із наявністю неонаціоналістичних партій, які також спроможні впливати на посилення євроскептицизму серед більш освічених верств населення (Huddy et al, 2021, p. 13-16).

Підсумовуючи, можна сказати, що існує група досліджень, які демонструють зв'язок між ідеями націоналізму та євроскептицизму у політичних рухах та партіях, а також схильність до євроскептицизму осіб із націоналістичними переконаннями та ексклюзивною національною ідентичністю. Ці дослідження фокусуються на аналізі рухів та настроїв Західної Європи, у той час, як значно менше досліджень розглядають особливості націоналістичних поглядів саме у контексті євроскептицизму у ЦЄ та країн-кандидатів, де джерела сучасного націоналізму можуть бути абсолютно відмінні й стосуватися, наприклад, декомунізації або антиросійських настроїв. Розглядаючи інші проблеми як пріоритетні, вони можуть не приписувати євроінтеграції значення культурної загрози. Країни-кандидати ЦЄ та пострадянського простору також виходили із економічно слабших позицій, євроінтеграцію могли розглядати як приєднання до економічно розвинутого світу. Раціональні прагнення могли переважувати потенційні культурні загрози чи вплив на політичні рішення збоку ЄС.

Деякі автори припускають, що страх втрати національної ідентичності і культурних особливостей може стосуватись кандидатів на вступ, наприклад відчуття «захисного євроскептицизму» в країнах зі слабкими позиціями у переговорах з ЄС (Rulikova, 2004, p. 43). Дослідження чинників євроскептицизму у поглядах населення Хорватії (до вступу в ЄС) показало, що особи, що поділяють погляди етнічного націоналізму більше схильні до негативного ставлення до вступу в ЄС, а також до нижчої довіри до інституцій ЄС (Stulhofer, 2006). Окрім цього дослідники виокремлюють націоналістичні аргументи у правих рухах ЦЄ, що базуються на негативному сприйнятті євроінтеграційних угод та критиці впливу Заходу як доміантної сили. Йдеться, наприклад, про Рух за кращу Угорщину (Jobbik Magyarorszáért Mozgalom) або болгарську Атаку (Vasilopoulou, 2018, p. 125). У рамках цієї роботи цікавішим є кейс естонської Консервативної народної партії, що поєднує націоналістичну антиєвропейську та антиросійську риторику, а також має послідовні електоральні успіхи (Veebel, 2021, p. 39). Тобто критика ЄС може поєднуватись із визнанням інших загроз національному суверенітету. Зрештою право-популістська

польська «Право і справедливість» вдається до критики ЄС, зокрема у контексті міграційної кризи.

Якщо звернутися не до партійної риторики, а до настроїв населення, то на прикладі Польщі ми бачимо, що позиції «Права і справедливості» не відповідають високому рівню підтримки ЄС серед польського населення, що базується, зокрема, на утилітарних засадах (Mach, 2022). Порівняно високий рівень підтримки ЄС зберігається в Угорщині – при євроскептичному уряді лише 15% населення негативно ставиться до ЄС (Statista, 2022). Також раніше у країнах Центрально-Східної Європи відсутність зв'язку між правими поглядами та євроскептицизмом пов'язаний з тим, що населення «бачать ЄС як бастион проти лівої економіки та російської агресії» (Nelsen & Guth, 2011, p. 13). Тож за умов відсутності досліджень, ми не можемо стверджувати, що націоналістичні погляди аналогічно до ситуації у Західній Європі є предиктором суспільного євроскептицизму у Східній Європі та, зокрема в Україні.

Попри те, що партійний євроскептицизм в Україні традиційно асоціювався із проросійськими партіями, праві націоналістичні сили також частіше не підтримували вступ до ЄС (Програма Політичної партії «Правий сектор», 2017; Програма ВО «Свобода»). З іншого боку націоналісти йшли на союз з проєвропейськими силами. Можна розглянути приклад Євромайдану, де власне і утворився «Правий сектор» як організація або ж протести «Ні капітуляції», де «Європейська солідарність» виступила у союзі із «Нацкорпусом» та «Свободою» (Українська правда, 2019). Такі союзи не означають проєвропейську динаміку поглядів правих, а швидше свідчать про прийнятність союзу на основі спільного погляду на певні проблеми, а отже про те, що євроскептицизм не посідає чільне місце в риторичі правих. Однією з об'єднавчих проблем для євроентузіастів та націоналістів є проросійський зовнішньо політичний вектор та російська агресія. У війні з РФ Євросоюз є необхідним союзником з точки зору запровадження санкцій та надання фінансової та військової допомоги Україні. Тож антиєвропейські та антиліберальні настрої для націоналістів можуть бути не такими значними на фоні потреби захисту національних інтересів від Росії. Зрештою євроскептицизм націоналістичних рухів може бути надто слабким аби мобілізувати українців із націоналістичними переконаннями проти ЄС, враховуючи, ще й роль утилітарної складової у формуванні позицій. *У цілому у нас немає розуміння того, чи українські націоналісти стануть на захист євроінтеграції як економічно вигідного шляху виходу з-під впливу РФ або ж на основі євроскептичних настроїв критикуватимуть інтеграцію через страх культурних та політичних впливів на національну спільноту. Зважаючи на нестачу досліджень щодо зв'язку між націоналістичними поглядами та євроскептицизму у країн кандидатів та, зокрема, в Україні, а також неоднозначність у поглядах українських націоналістів, варто поставити аналітичне питання – як націоналістичні погляди пов'язані з євроскептицизмом в Україні?*

Суспільна значущість досліджень євроскептицизму ґрунтується на впливі суспільних ставлень до Євросоюзу на процеси інтеграції або виходу – «громадська думка може дедалі більше обмежувати позиції та дії урядових еліт у міжнародній

сфері» (Hobolt & de Vries, 2016). Суспільна думка щодо євроінтеграції мінлива, подекуди підтримка спадає до тої міри, що в сукупності із політичними умовами призводить до замороження євроінтеграції (Туреччина) або ж національний референдум затверджує відмову від вступу в ЄС (Норвегія) чи навіть вихід (Велика Британія). Дослідження динаміки ставлень до ЄС є важливим не лише для країн ЄС, а й для країн кандидатів, де суспільна думка може змінюватись в процесі переговорів, а наближення євроінтеграції призводить до поглиблення страху реальних соціально-економічних змін (Szczerbiak, 2001). Крім цього у країнах з близькими перспективами вступу частіше звучить партійна риторика так званого «твердого» євроскептицизму, що передбачає відмову від вступу (Taggart & Szczerbiak, 2004).

Українці зараз висловлюють найвищий рівень підтримки вступу, показник змістився від 59% у березні 2021 до 79% у березні 2023 (Разумков Центр, 2023). З одного боку, це показник єдності у контексті євроатлантичного вибору. З іншого боку це може призвести до хибної впевненості у невідворотності широкої суспільної підтримки євроінтеграції. Тому зважаючи й на зафіксовані падіння підтримки в інших країнах і на попередні коливання в думці українців, слід поглиблювати розуміння прихильності або навпаки негативного ставлення до інтеграції з боку різних суспільних груп, у нашому випадку тої групи, що є електоратом партій, які включають риторику євроскептицизму. Таке розуміння своєю чергою дозволить покращити політики щодо інформування громадян стосовно процесів інтеграції, можливих наслідків євроінтеграції та особливостей роботи інституцій ЄС. Мова йде не лише про інформаційні кампанії, а й про боротьбу з тим аспектом російської дезінформації, що спрямований на посилення євроскептицизму. Дискредитувати вступ в ЄС є однією з цілей російської дезінформації в Україні – РФ використовує як наративи втрати самостійності через союз із сильнішим гравцем на міжнародній арені, так і тези щодо економічного програшу через лібералізацію економіки, виїзд робочої сили та втрату ресурсів (EUvsDisinfo, 2021).

АНАЛІТИЧНА РАМКА

Євроскептицизм є широким поняттям, що включає скептичне ставлення до ЄС та євроінтеграції. Автори розділяють «твердий» та «м'який» євроскептицизм, де перший є вираженням негативного ставлення до інтеграції європейських країн в цілому і на практиці виявляється у «запереченні наявної форми європейської інтеграції в ЄС». М'який євроскептицизм виражає опозицію до інтеграції через риторику захисту національних інтересів у дебатах щодо ЄС та опозицію до політик, що передбачають політичне чи економічне зближення (Taggart & Szczerbiak, 2004, p. 9-10). П. Копецкі та К. Мудде розділяють (1) ставлення до інституціоналізованого політико-економічного зближення – єврофілі та єврофоби та (2) ставлення до ЄС у його сучасному вигляді – ЄС-оптимісти та ЄС-песимісти. Автори допускають можливість різної конфігурації поглядів за двома типами, що відображено у Таблиці 1. Євроентузіасти добре ставляться до інтеграції в Європі та до ЄС, європрагматики негативно ставляться до євроінтеграції, але бачать користь у ЄС. Є також ті, що відкидають будь-яку форму

політико-інституційного зближення (Eurorejects). Євроскептики поєднують погляди єврофіла та ЄС-песиміста, «вони підтримують загальні ідеї європейської інтеграції, але песимістично налаштовані щодо поточного та/або майбутнього відображення цих ідей в ЄС» (Korecký & Mudde, 2002, p. 300-304).

Таблиця 1. Класифікація ставлення до європейської інтеграції

		Ставлення до інтеграції в Європі	
		Єврофіли	Єврофоби
Ставлення до ЄС	ЄС-оптимісти	Євроентузіасти	Європрагматики
	ЄС-песимісти	Євроскептики	Відкидають євроінтеграцію

Примітка: адаптовано на основі концептуалізації Копецькі та Мудде (Korecký & Mudde, 2002).

У рамках цього дослідження ми фокусуємося скоріше на «твердому» євроскептицизмі, що передбачає не лише негативне налаштування до ЄС, а й до інтеграції України в Євросоюз. Тож *євроскептицизм* можна визначити, як обережне чи негативне ставлення до ЄС у тому вигляді в якому він існує сьогодні, обережне чи негативне ставлення до євроінтеграції України, песимізм у сприйнятті вектору розвитку ЄС та політик. У цей час євроскептичні погляди не виключають інтеграції з європейськими країнами у той чи інший інституційний політико-економічний союз, втім такі погляди передбачають, що саме ЄС не є бажаним вибором. Розрізнення між тими, хто відкидає інтеграцію з країнами Європи у будь-якому вигляді та євроскептиками важливе, адже українські націоналісти скоріш за все не заперечують «возз'єднання» України з Європою як таке. Навпаки, націоналістичні партії пропагують об'єднання в рамках Балто-Чорноморського союзу, а особи з націоналістичними переконаннями скоріш за все сприймають Україну як частину європейського простору, більше того як його захисника. Тож інтерпретуючи концептуалізацію ставлень до ЄС для країни-кандидата, ми припускаємо, що націоналісти мають нейтральне або позитивне ставлення до зближення з окремими країнами.

У цьому дослідженні націоналізм розглядається як певні погляди, та переконання індивідів. Націоналізм, як «тонка ідеологія» попри наявність декількох ключових концептів може поєднувати різноманітні поняття та їх конфігурації (Freedon, 1998). Важливо виокремити насамперед, що є ключовим для націоналізму в цілому, а також, наскільки індикатори є релевантними до українського контексту. Багато дослідників розділяють націоналізм та патріотизм, оцінюючи націоналізм як «сліпу» позитивну оцінку нації та шовіністичні погляди, а патріотизм як гордість за різні аспекти національного життя, що поєднана з більш критичним ставленням до національної ідентичності (Mußotter, 2021). У цьому дослідженні слід насамперед фокусуватись на

вимірюванні націоналізму, а не патріотизму, оскільки вони можуть мати протилежний ефект на ставлення до ЄС.

Розглядаючи націоналізм як тонку ідеологію М. Фріден виділяє кілька ключових концептів: (1) бачення нації як ключової ідентичності, (2) позитивну оцінку нації (може поєднуватись з лояльністю до нації чи з вищістю однієї над іншою), (3) бажання політико-інституційного вираження, (4) приватизація нацією часу і простору, (5) відчуття приналежності з наявною емоційною та сентиментальною складовою (Freedon, 1998). На основі політичного вираження нації базується також концептуалізація націоналізму Е. Гелнера (Gellner, 1983). Т. Бланк та П. Шмідт підсумовують різні концептуалізації націоналізму у політичній психології, наводячи такі аспекти націоналізму як, ідеалізація нації і її історії, відчуття національної вищості, некритичне сприйняття національної, державної і політичної влади, надмірне наголошення на національній приналежності в уявленні про себе, придушення амбівалентного ставлення до нації, схильність розглядати власну групу як однорідну та інші (Blank & Schmidt, 2003). З перелічених ознак націоналізму некритичність до влади може не відповідати українським реаліям націоналістичних поглядів, особливо враховуючи «вуличну» діяльність націоналістичних рухів і низьку довіру до влади серед суспільства в цілому. Втім інші підходи перетинаються з ключовими концептами націоналізму, а також цілком можуть бути ознаками націоналістичних поглядів в Україні. М. Муссоттер у своєму дослідженні оцінює три моделі вимірювання націоналізму та патріотизму через факторний аналіз (Mußotter, 2021). Моделі включали, зокрема питання про гордість за різні сфери національного життя та індикатори національної вищості. За результатами всі питання підходять для вимірювання, факторні навантаження були найвищими для питання про те, чи краща країна респондента за інші та, чи кращим був би світ, якби більше людей були національності респондента. Тобто індикатори національної вищості є важливими у вимірювання націоналізму.

Грунтуючись на поєднанні теоретизації Фрідена та досліджень націоналістичних переконань, ми концептуалізуємо *націоналізм* як набір поглядів та переконань, який передбачає, (1) що ідентифікація з національною спільнотою є ключовою; (2) позитивну оцінку нації (в минулому – історії, теперішньому – сучасної національної спільноти, майбутньому) та її ідеалізацію як саму по собі, так і у порівнянні з іншими національними спільнотами; (3) важливість національної ідентичності переростає у переконання важливості певної соціально-культурної та ідентичнісної однорідності в рамках спільноти, що належить до nation-state; (4) політико-інституційне вираження полягає в повноті контролю національною спільнотою або її представниками над політичними рішеннями.

Страх культурної загрози, почуття національної гордості, ексклюзивна національна ідентичність та націоналізм пов'язані з євроскептицизмом у країнах ЄС (McLaren, 2002; McLaren, 2004; Hooghe & Marks, 2004; Hooghe & Marks, 2005; Huddy et al, 2021). Можливо аналогічний зв'язок можна простежити в країнах кандидатах та, зокрема в Україні. Якщо деякі українці поділяють погляди культурної гомогенізації, то

скоріш за все негативно ставитимуться до міграції та елементів політики мультикультуралізму, що може означати й негативне ставлення до євроінтеграції. Якщо вбачають цінність у повноті суверенітету та національному самоуправлінні, то вірогідно ставитимуться негативно до передачі навіть обмеженої частини повноважень інституціям ЄС. Вірогідно для індивідів, що насамперед асоціюють себе із національною спільнотою і, які цю спільноту ідеалізують, важливим є також її збереження в державних кордонах, а отже спрощення пересування і в тому числі еміграція з України може інтерпретуватись як загроза. Таким чином націоналістичні погляди можуть бути фактором євроскептицизму, адже вступ до ЄС створює ряд політичних змін, що можуть інтерпретуватись людьми з націоналістичними поглядами як проблема. Тож варто висловити теоретичне очікування 1:

Українці з націоналістичними поглядами більш схильні до євроскептицизму.

Академічна дискусія навколо євроскептицизму у Центрально-Східній Європі веде до пояснення співжиття правих ідей та євроінтеграції через бачення у ЄС економічної вигоди та можливості відійти від економічних чи політичних елементів притаманних постсоціалістичному простору (Nelsen & Guth, 2011; Mach, 2022). Тож українські націоналісти можуть бачити в інтеграції до Євросоюзу можливість вирватись з-під російського впливу та євро-атлантичне співробітництво як частину безпекової стратегії в цілому. Зрештою література вказує на важливість артикуляції євроскептицизму правими політичними силами для посилення опозиції до ЄС у суспільній думці (Hooghe & Marks, 2005). Попри наявність євроскептицизму у риториці популярних правих політичних підприємців, складно оцінити вплив таких висловлювань на суспільний дискурс, особливо якщо враховувати, що увага націоналістичних сил часто була прикута до більш важливих для них проблем, зокрема російського впливу та військової агресії. Відповідно варто висловити й протилежне теоретичне очікування 2:

Українці з націоналістичними поглядами менш схильні до євроскептицизму.

У цьому дослідженні також важливо ввести контрольні змінні. Література говорить про те, що сприйняття втрат та виграшу від євроінтеграції може мати більший ефект, ніж страх перед культурними загрозами (McLaren, 2004). Тож слід включити змінні, що вимірюватимуть сприйняття економічних наслідків від інтеграції на макрорівні та очікуваний фінансовий програш або виграш на мікрорівні, а також конкурентоспроможність (освіта, дохід). Окрім цього варто розрізнити націоналістичні і консервативні переконання та виокремити останні в самодостатню змінну, зважаючи, на попередньо зафіксований вплив традиціоналізму та правих поглядів на ставлення до ЄС (Nelsen et al, 2011; Damjanovski et al, 2020). На негативне ставлення до інтеграції може впливати страх перед соціальними змінами як такий, тому ми включаємо до шкали консерватизму вимірювання ставлення до суспільної стабільності та змін. Зрештою, варто включити до контрольних змінних релігію, як потенційний фактор ставлення до ЄС (Nelsen et al, 2011).

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

Пошук відповіді на аналітичне питання потребує дізнатись про спектр поглядів на ЄС та євроінтеграцію українців із націоналістичними поглядами. Тож цей пошук має опиратися на дослідження суспільної думки як на можливість дізнатися про тенденції у націоналістичній групі. Робота базується на кількісній методології, а саме проведенні опитування з подальшим статистичним аналізом результатів. Опитування, на відміну від інтерв'ювання, дозволить охопити ширшу базу респондентів, у тому числі ширшу аудиторію українців із націоналістичними поглядами. Це своєю чергою дозволить краще зрозуміти тенденції у поглядах цієї групи.

Методом збору даних є онлайн опитування, яке респонденти заповнювали самостійно (self-administered questionnaires) на платформі QuestionPro. Опитування проводилося з 27 лютого до 27 квітня 2023 року. Анкета поширювалась у соціальних мережах Facebook, Instagram і Telegram та, зокрема серед націоналістичного середовища, наприклад серед учасників львівського осередку організації «Сокіл», скаутських організацій (Організація української молоді «Спадщина», «Пласт»). Вибірка формувалась на основі зручності (convenience sampling), тобто опитування проходили респонденти, що побачили анкету та добровільно погодилися взяти участь. Такий метод не виключив упередження самовибірки, тобто до досліджуваної групи увійшли люди, що самостійно взяли участь в опитуванні, а отже уже певним чином відрізняються від генеральної сукупності, що негативно впливає на репрезентативність опитування.

Опитування складалося із 24 запитань, що включали вимірювання євроскептицизму, націоналізму, консерватизму, економічної вигоди та демографічних змінних (Додаток 1). Євроскептицизм вимірювався по шкалі Лікерта трьома питаннями, що стосувалися *ставлення до ЄС в цілому, ставлення до вступу України в ЄС та оцінки вектору розвитку Євросоюзу*. Така операціоналізація дозволила включити різні виміри оцінки респондентами євроінтеграції України та перевірити чи справді бажання вступу відповідає позитивному сприйняттю напрямку розвитку Євросоюзу. Окрім цього було додано питання про ставлення до інтеграції з європейськими країнами, що мало на меті виміряти настрої не щодо ЄС, а щодо зовнішньополітичного вектору в цілому, який може бути хоч в європейському напрямку втім означати зближення з деякими країнами Європи, а не Євросоюзом у сучасному вигляді.

Націоналізм вимірювався через 7 індикаторів, що базувалися на концептуалізації поняття в рамках дослідження. Насамперед йдеться про визначення *національної ідентичності як найважливішої* для людини через ранжування різних типів ідентичностей на кшталт регіональної, професійної, політичної тощо. Респонденти, що обирали національну ідентичність («я українець») першою при додатковому кодуванні зараховувались до однієї групи, решта респондентів до іншої. Відповіді до шести інших питань вимірювались по шкалі Лікерта, а саме респонденти повинні були обрати відповідь від «Повністю погоджуюсь» до «Зовсім не погоджуюсь», оцінюючи певне твердження. Варто зазначити, що усі питання, що вимірювались порядковою шкалою

мали додатковий шостий варіант відповіді «Важко сказати», що пізніше кодувався як відсутність відповіді. Окрім визнання національної ідентичності найважливішої, індикатори націоналізму включали позитивну оцінку нації в історичному контексті та у порівнянні з іншими спільнотами, важливість мовної та культурної однорідності в рамках нації, територіальний зв'язок з Україною, важливість реалізації національного суверенітету.

Ці індикатори було сформульовані через низку тверджень:

- (1) *Важливо прожити в Україні більшу частину свого життя.*
- (2) *Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською мовою.*
- (3) *Українцям слід пишатись своїм минулим попри те, що історія має як позитивні, так і негативні сторінки.*
- (4) *Громадяни України повинні поділяти однакові звичаї та традиції.*
- (5) *Лише українська нація та її представники повинні формувати політичні рішення або впливати на їх формування.*
- (6) *Українці в цілому більше заслуговують на успіх, ніж інші нації.*

Варто зазначити, що твердження щодо важливості гордості за минуле вимірює також патріотизм (MuBotter, 2021). Тому було додано уточнення щодо наявності позитивних та негативних сторінок історії, що мало перевірити власне критичність у оцінці нації в минулому. Також ідеалізації нації часто вимірюється через питання щодо того, чи країна респондента є кращою за інші, але такі питання критикуються дослідниками. Наприклад, країна може бути кращою за інші в очах респондента не через сильнішу прихильність, а через об'єктивні показники економічного розвитку (MuBotter, 2021). Тому було створено питання щодо того, чи особа вважає, що українці більше заслуговують на успіх, ніж інші нації.

Контрольна змінна консервативних поглядів базувалась на соціальному, а не економічному вимірі консерватизму. Операціоналізація опиралася на Шкалу соціального та економічного консерватизму (SECS) (Everett, 2013). SECS було порівняно з іншими шкалами, такими як індивідуальна оцінка, вимірювання упереджень, орієнтації на правий авторитаризм, відкритість до нового та ін. У цілому результати показали індивідуальна оцінка ідеології (self-reported ideology) корелює з SECS. SECS була створена на основі того, як люди (в США) оцінювали близькість різних понять до консерватизму. З ширшого пулу понять дослідники визначили вагомість для соціального/культурного консерватизму таких понять: аборти, сім'я, релігія, традиційний шлюб, традиційні цінності, армія і національна безпека та патріотизм. Частина з цих індикаторів не є актуальними для України зокрема через реалії війни тож було обрано індикатори, що стосуються ролі сім'ї та традиційних цінностей.

У рамках вимірювання консервативних поглядів респонденти повинні було погодитись або не погодитись із твердженням, що *українському суспільству важливо зберегти традиційний інститут сім'ї*. Важливість інституту сім'ї у житті людини також визначалася питанням про те, *хто радше повинен бути відповідальним за*

допомогу людині, коли вона потрапляє у складні життєві обставини. Респонденти могли обрати між двома варіантами відповідей «Сім'я або родина», «Суспільство або держава». Окрім цього було додано вимірювання небажання соціальних змін, що також може впливати на позитивне або негативне ставлення до суспільно-політичних змін, які несе за собою процес євроінтеграції. Вимірювання полягало у відповіді респондента на те, чи погоджується він із твердженням, що *краще зберігати стабільність в суспільстві, навіть, якщо здається, що з нинішнім укладом є проблеми* (Jost et al, 2007).

Іншою контрольною змінною є очікування програшу або виграшу від вступу в ЄС на рівні національної економіки та особистого фінансового становища. Сприйняття витрат та здобутків на макrorівні вимірювалось через твердження «*Економічна ситуація в країні в цілому покращиться після вступу до Європейського Союзу*», на яке респонденти могли відреагувати за шкалою від «Повністю погоджуюсь» до «Зовсім не погоджуюсь». Сприйняття змін на особистому рівні вимірювалось за допомогою таких кроків, спочатку респондент обирав професійну сферу, яка найкраще відповідає його зайнятості, після чого міг обрати сфери, у яких ситуація погіршиться після вступу та покращиться. Після додаткового кодування показники було зведено в одну змінну з номінальною шкалою, де є три групи осіб: перша очікує, що ситуація для них покращиться, друга, що погіршиться, а третя не має думки з цього приводу. Решта контрольних змінних ввійшли до демографічних питань про стать, вік, дохід, освіту та релігію.

Статистичний аналіз було проведено за допомогою програмного забезпечення RStudio та Datatab (побудова графіків також здійснювалась за допомогою Datatab та Excel). Для початку змінні, що стосуються національної ідентичності та особистого економічного програшу/виграшу було закодовано за кроками вказаними вище. Пізніше було створено єдину змінну для індикаторів ставлення до ЄС та для шести індикаторів націоналізму. Узгодженість індикаторів, тобто те, чи справді вони перевіряють єдине поняття, було перевірено за допомогою коефіцієнту альфа Кронбаха. Через обмеження цього методу, ми звернули увагу на надійність індикаторів також при здійсненні методу головних компонент (PCA). Композитні змінні для ставлення до ЄС та націоналізму за було сформовано допомогою оцінок фактору в рамках PCA. Після цього було проведено кореляційний аналіз для перевірки зв'язку між двома композитними змінними. Для перевірки, чи можна вважати розподіл даних нормальним було використано критерій Шапіро-Віллка. Щоб перевірити чи є статистично значущою різниця у поглядах націоналістичної та контрольної групи за окремими індикаторами націоналізму було використано U-критерій Манна-Уїтні (для індикатора найважливішої ідентичності, що має два значення) та критерій Краскела-Уолліса (для порядкової шкали). Зрештою для перевірки впливу незалежних змінних із включенням контрольних змінних на євроскептицизм було проведено множинну лінійну регресію.

РЕЗУЛЬТАТИ

У ході збору даних анкету заповнив 401 респондент. 80% людей із вибірки склали особи від 18 до 35 років, також лєвова частка оцінила свій дохід як середній (53,9%), або високий (32,3%). Регіональний розподіл демонструє, що більшість з опитаних проживають у Львівській області (43,2%), Київській та місті Київ (23,1%) та Дніпропетровській (11,3%). Проблематичним для досягнення був південний регіон, як і населені пункти поза великими містами. Варто також вказати на нерівномірний розподіл чоловіків та жінок (35% і 65% відповідно). Серед конфесій найкраще представлені ПЦУ (21%) та УГКЦ (25%), вибірка також включає атеїстів (34%), але інші релігії практично не представлені. Враховуючи географічний, класовий та гендерний розподіл респондентів, вибірку не можна вважати репрезентативною для населення України. Втім дослідження має на меті перевірити, чи націоналістична група відрізняється за поглядами від групи, що не має таких поглядів, а не оцінити чинники євроскептицизму українців в цілому. Варто розуміти, що більшість із націоналістичної та контрольної групи є молодими представниками великих міст Заходу та Центру України, втім ми можемо порівняти їх між собою та зробити висновки щодо націоналістичних поглядів та євроскептицизму для цієї вибірки.

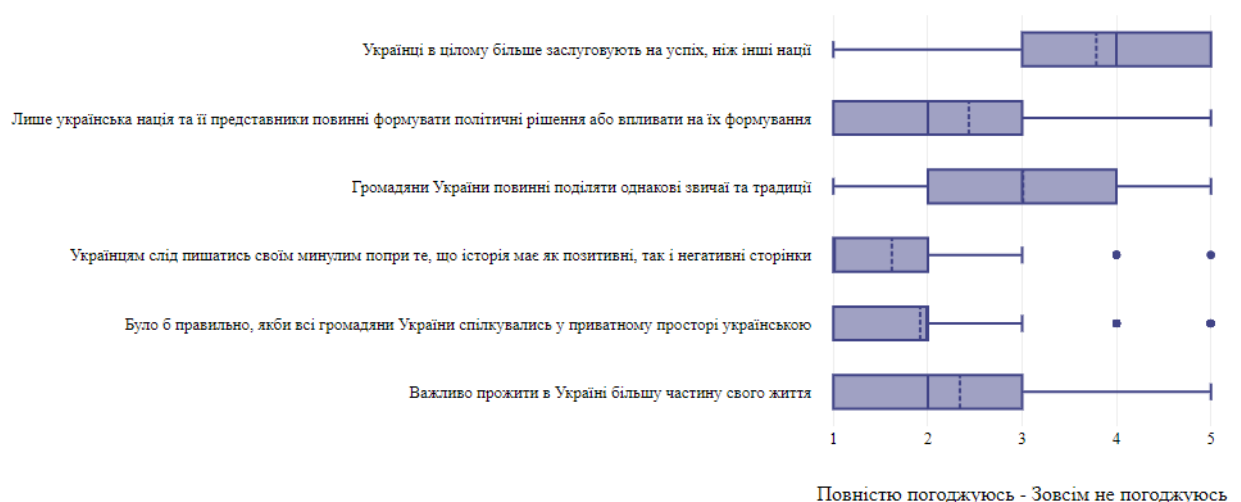
Таргетування опитування на націоналістичне середовище дало певні результати. Більш ніж половина респондентів визначають свою ідентичність перш за все як національну (217 відповідей), а не регіональну, професійну, релігійну тощо (181 відповідь). Лише ця характеристика не робить людину націоналістом, втім наголошення на національній ідентичності є одним із ключових концептів націоналізму як тонкої ідеології, тож такий розподіл уже говорить про вірогідну наявність націоналістів у вибірці. Інші шість індикаторів націоналізму підтверджують присутність цієї групи у нашій вибірці. Із деякими твердженнями, що є індикаторами націоналістичних поглядів погодилась більшість респондентів. Приблизно 84% частково або повністю погоджуються із твердженням, що українцям слід пишатись своїм минулим попри те, що історія має як позитивні, так і негативні сторінки. Близько 76% вважають, що було б правильно, якби усі громадяни України спілкувалися українською у приватному просторі (Таблиця 2). З поглядами щодо прагнення повноти суверенітету та важливості територіального зв'язку з Україною погодились більше половини респондентів. Однорідність нації у контексті традицій а також ідеалізація національної спільноти отримала значно менше підтримки серед респондентів, погодились приблизно 29% та 15% відповідно.

Твердження	Повністю погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь
Українцям слід пишатись своїм минулим попри те, що історія має як позитивні, так і негативні сторінки.	57.6%	26.8%	12.6%	2.3%	0.8%

Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською мовою.	47.3%	28,9%	13.7%	4.8%	5.3%
Лише українська нація та її представники повинні формувати політичні рішення або впливати на їх формування.	29.2%	27.1%	23.4%	11.7%	9.6%
Важливо прожити в Україні більшу частину свого життя.	26.8%	28.6%	32.7%	7.5%	4.4%
Громадяни України повинні поділяти однакові звичаї та традиції.	8.4%	20.5%	41.8%	21.5%	8.9%
Українці в цілому більше заслуговують на успіх, ніж інші нації.	6.4%	8.3%	24.3%	22.2%	38.8%

Індикатори націоналізму відрізняються між собою за розподілом відповідей. Якщо переважна більшість вважає, що варто пишати історією та спілкуватись у побуті українською, то з баченням українців певним чином кращими за інші нації респонденти в середньому схильні не погоджуватись, а у потребі гомогенізації культури сумніватись (Графік 2). Цьому може бути декілька пояснень. Гордість за минуле хоч і включають у вимірювання націоналізму, втім цей індикатор може стосуватись патріотизму. Ми додали уточнення про те, що «історія має негативні сторінки» з метою уникнути перетину націоналізму та патріотизму та виміряти ідеалізацію нації в минулому, але результати показують, що нам, скоріш за все, не вдалося уникнути об'єднання патріотів та націоналістів. Питання щодо використання української у приватному просторі могло інтерпретуватись як потреба відмови від російської, що також вплинуло на результати. У це питання закладалася ідея мовної однорідності, тобто переконання, що корінні народи та національні меншини не повинні послуговуватись рідною мовою. Але скоріш за все індикатор відобразив переконання у важливості українізації у контексті війни з РФ, адже розподіл відповідей інший, ніж у питанні про культурну гомогенність («громадяни України повинні поділяти однакові звичаї та традиції»).

Графік 2. Розподіл відповідей респондентів за індикаторами націоналізму

Якщо за націоналістичними поглядами ми змогли отримати певне різноманіття у вибірці, то ставлення до ЄС у лівовій частки респондентів є позитивним. Найбільш прихильні учасники опитування до вступу України до Євросоюзу (Таблиця 3). У питанні про ставлення до ЄС в цілому, частина відповідей перерозподіляється від цілком позитивного до позитивного, що все ще є сегментом євроентузіазму. Твердження про те, що ЄС в цілому розвивається у правильному напрямку викликає більше сумнівів у наших респондентів. Зокрема, 46,7% у чомусь не погоджуються із цим твердженням, у той час, як більше ніж 70% цілком позитивно ставляться до вступу в ЄС. Тож попри визначеність щодо вступу України в ЄС, респонденти можуть мати сумніви щодо політик або діяльності інституцій Євросоюзу.

Питання	Цілком позитивно	Скоріше позитивно	Нейтрально	Скоріше не негативно	Цілком негативно
Як Ви ставитеся до Європейського Союзу в цілому?	54.1%	37.3%	5.8%	2%	0.8%
Як Ви ставитеся до вступу України в Європейський Союз?	70.5%	22.7%	4%	2%	0.8%
Як Ви ставитеся до політичної та економічної інтеграції України в будь-який інший союз з країнами Європи?	51.9%	36.6%	9.2%	2%	0.3%
Твердження	Повністю погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь
Європейський Союз в цілому розвивається в правильному напрямку.	14.4%	43.5%	46.7%	4.1%	1.3%

Українці із консервативними поглядами також представлені у нашій вибірці. Згідно із зібраними даними приблизно 36% повністю або частково погоджуються із твердженням, що варто зберегти традиційний інститут сім'ї, а 37,4% опитаних вважають, що саме сім'я повинна бути відповідальною за допомогу, якщо особа потрапляє у складні життєві обставини. Набагато менше респондентів висловлюють небажання соціальних змін, близько 18% погоджуються із тим, що краще зберегти стабільність у суспільстві попри наявні проблеми. Такі результати дають нам можливість шукати зв'язок також і між консервативними поглядами та сумнівами щодо європейської інтеграції.

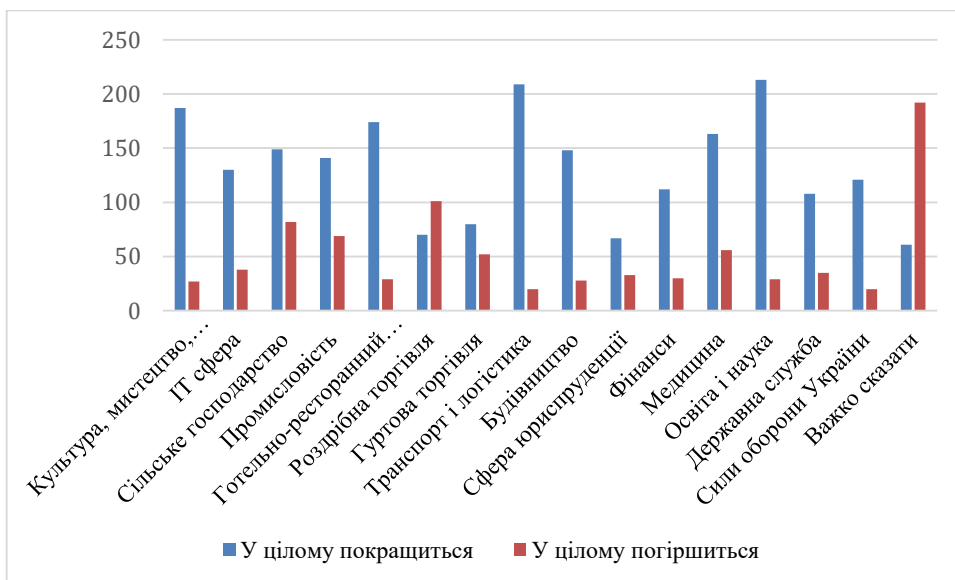
Більшість респондентів очікують виграшу для національної економіки від вступу до ЄС. Велика частка відповідей показує сумніви, втім доволі мало відповідей стосуються саме очікування негативних економічних наслідків (Графік 3).

Графік 3. Розподіл відповідей на питання щодо очікування економічних змін після вступу в ЄС

Схожа ситуація і з очікуванням змін у професійній сфері. Результати опитування щодо змін у різних сферах показали, що респонденти схильні очікувати покращення у окремих галузях (Графік 4). Також лише 30,4% респондентів зазначили свою сферу як ту, в якій ситуація погіршиться або покращиться. Серед тих, хто виділив свою сферу, більшість вважають, що ситуація у їхній галузі покращиться, натомість лише 5,7% від усіх респондентів очікують погіршення фінансової ситуації у своїй професійній сфері (Графік 5). Тож учасники опитування тяжіють до розгляду євроінтеграції як економічно вигіршної зовнішньої політики або ж сумніваються у цьому, проте лише малий відсоток бачить у вступі економічний програш як на макро-, так і на мікрорівні.

Графік 4. Кількість відповідей на два запитання щодо покращення та погіршення ситуації у різних професійних сферах

Графік 5. Відсотковий розподіл відповідей на питання щодо очікування фінансових змін у своїй професійній сфері

У цілому вибірку складають переважно молоді освічені євроентузіасти із великих міст заходу та центру України та середнім або високим доходом. Більшість із них є християнами (ПЦУ, УГКЦ) або атеїстами. У респондентів позитивне ставлення до інтеграції співвідноситься із очікуванням економічного покращення. До вибірки також увійшли особи із націоналістичними та консервативними поглядами, невелика частка респондентів має поділяє наближені до шовінізму.

Для того, аби перевірити, чи наявний зв'язок між націоналістичними поглядами та ставленням до ЄС, було обрано шлях створити композитні змінні для ряду індикаторів, що вимірювали ці широкі поняття. Для трьох індикаторів євроскептицизму показник альфа Кронбаха 0,8, а для шести індикаторів націоналізму 0,72 (Додаток 3). Тож результати показали добру для євроскептицизму та задовільну для націоналізму узгодженості змінних за цим тестом. Далі було проведено аналіз методом головних компонент для створення індексів. Для євроскептицизму один фактор відповідав основному значенню (eigenvalue) вище одиниці та пояснював 71,44% дисперсії, а показники спільної дисперсії (communality) склали від 0,84 до 0,86, що в сукупності з результатом альфи Кронбаха дозволяє вказувати на узгодженість індикаторів. Для націоналізму два фактори мали основне значення вище або рівне одиниці та пояснювали 58,56% дисперсії. Показники спільної дисперсії для кожного індикатора – від 0,39 до 0,65 (для 5 із шести індикаторів показник вищий за 0,6), що, враховуючи, задовільний показник альфи Кронбаха, дозволяє спостерігати певну узгодженість для створення індексу. Оцінки факторів було використано для створення обох композитних змінних (для націоналізму шляхом підрахунку середнього між оцінками) (Додаток 3).

Після отримання єдиної змінної для націоналізму та євроскептицизму між ними було проведено кореляційний аналіз. Попри дуже низький відсоток євроскептичних відповідей порядкові шкали вимірювання ставлень до ЄС дозволили охопити нейтральні ставлення, а також сумніви щодо правильності вектору розвитку ЄС. Таким чином композитна змінна ставлень до ЄС та інтеграції, хоча і розподілена із зсувом до

єврооптимістичного полюсу, дозволяє перевірити схильність націоналістів до сумнівів щодо політики євроінтеграції. Коефіцієнт кореляції Пірсона $r = -0,01$, а $p\text{-value} = 0,83$, що свідчить про відсутність зв'язку між змінними. *Тож теоретичне очікування щодо як позитивного, так і негативного зв'язку між націоналістичними поглядами та євроскептицизмом не підтверджується.* Так, в рамках нинішніх реалій респонденти, що мають переконання щодо важливості повнити національного суверенітету та збереження національної культури та ідентичності не мають негативного ставлення до євроінтеграції України. Вірогідно економічна та безпекова вигода переважає можливі сумніви у Євросоюзі або ж станом на сьогодні дискусія щодо культурної загрози не настільки активна у націоналістичному середовищі. Для того, щоб краще зрозуміти основні тенденції серед націоналістів варто звернутись до перевірки відмінностей різних груп у ставленнях до ЄС за індикаторами націоналізму окремо.

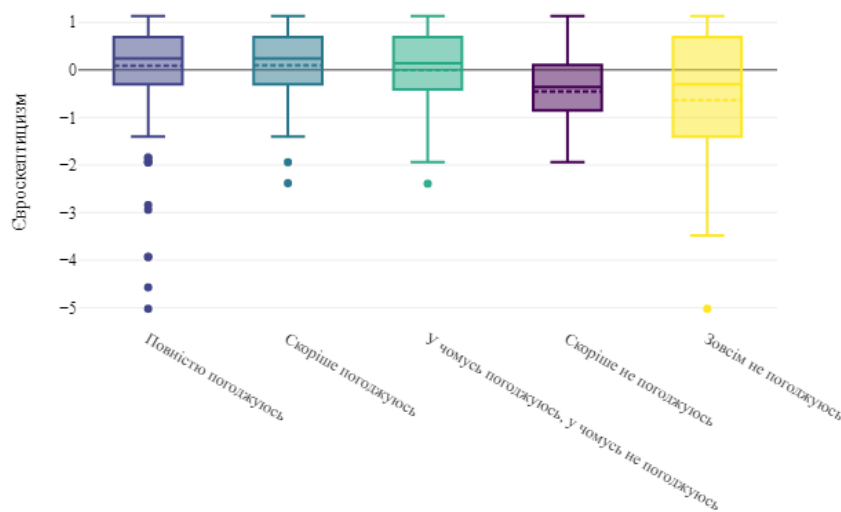
Індикатори націоналізму вимірюють єдину категорію поглядів, але вони можуть демонструвати різні виміри націоналізму. Розподіл відповідей за індикаторами відрізняється, деякі вірогідно включили групу ліберальних націоналістів у той час, як інші показують вужчу підгрупу, що схильна ідеалізувати національну спільноту та переконана у важливості гомогенного культурного простору. Тож варто розглянути вплив окремих вимірів націоналістичних поглядів на євроскептицизм. Тест Шапіро-Вілکا показав, що розподіл даних не відповідає нормальному розподілу ($p\text{-value}$ менше 0,05 для усіх змінних) (Додаток 3). Тож для наведення описової статистики буде використано медіани розподілу відповідей різних груп, а для аналізу непараметричні тести.

За двома націоналістичними твердженнями, із якими погодились більшість респондентів, спостерігається тенденція щодо позитивних ставлень до ЄС. Особи, які схильні погоджуватись із потребою мовної гомогенності та важливістю пишати історією також схильні давати більш єврооптимістичні відповіді. Для перевірки було проведено тест Краскела-Уолліса та Бонферроні. Результати демонструють відмінність між групою, що повністю погоджується та скоріше не погоджується із твердженням, що було б правильно, якби всі громадяни України спілкувалися українською мовою в приватному просторі (Графік 6), $p\text{-value} = 0,029$ (Додаток 4.2). Попри те, що відмінність між групами, які мають різний погляд на важливість гордості за історичне минуле була статистично значущою, після корекції Бонферроні ми не знайшли статистично значущої відмінності між групами. Проте ми можемо побачити тенденцію – респонденти, що погодились із цими націоналістичними твердженнями частіше схилились до євроентузіазму. Така ж тенденція і серед осіб, що визначають національну ідентичність як першу, вони за результатами є більш схильні до євроентузіазму ($p\text{-value} = 0,013$) (Додаток 4.3).

Цей результат варто насамперед пояснити можливою неоднозначністю в інтерпретації запитання. Якщо припускати, що респонденти сприймали спілкування в приватному просторі українською як відмову від російської, тоді ця група може включати не лише націоналістів, а й категорію громадян, що підтримують українізацію, особливо у контексті війни з РФ. Обидва питання скоріш за все об'єднали

і патріотично, і націоналістично налаштованих громадян. У контексті України цілком закономірно, що важливість мови та історії поєднується із позитивним ставленням до євроінтеграції, адже традиційно рух до Європи був протиставленням зближенню з РФ. Тож ми спостерігаємо тенденцію поєднання ліберального націоналізму та євроентузіазму. Також варто звернути увагу на аутлаєри у найбільш націоналістичній групі на графіку 6. *Попри розподіл більшості відповідей на єврооптимістичному полюсі, найбільш націоналістична група включає аутлаєри, що розподілені по всій шкалі євроскептицизму, на відміну від менш націоналістичних груп порядкової шкали.* Схожа тенденція повторюється і за індикатором гордості за минуле, а також важливості національного суверенітету, де різниця між медіанами є незначною (Додаток 4.1), але група, що повністю погоджується із твердженням включає євроскептиків, які не просто сумніваються чи мають нейтральне ставлення до ЄС, а саме негативно ставляться до євроінтеграції. Таким чином найбільш націоналістична група і та, яка не погоджується із такими переконаннями включають саме прихильників «твердого» євроскептицизму.

Графік 6. Євроскептицизм за ставленням до мовної однорідності

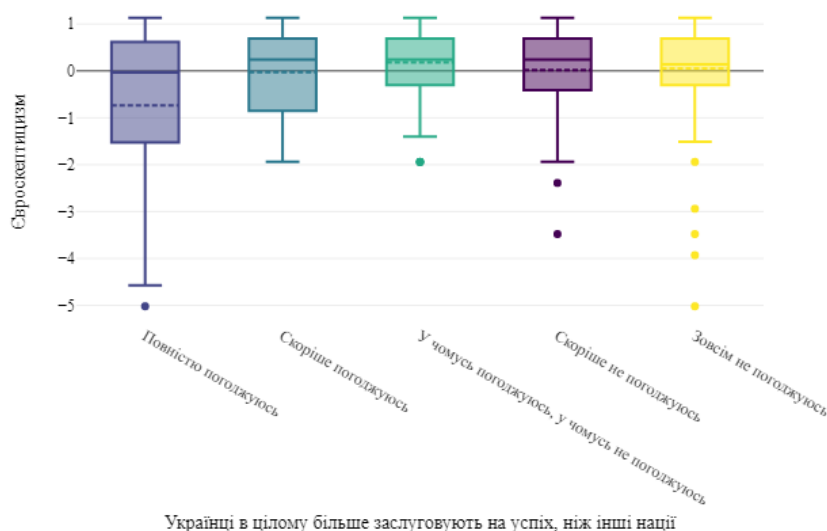

Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською

Віра у важливість територіальної прив'язаності, а також культурної гомогенності та політико-інституційного вираження нації не посилює євроскептицизм. Так, різниця між медіанами є невеликою (Додаток 4.1), а групи не мають статистично значущої різниці. *Особи, що можуть відчувати культурну загрозу, а також віддають перевагу тому, щоб лише українська нація була дотична до прийняття політичних рішень не мають особливих ставлень до ЄС та євроінтеграції, що власне і є відмінним від тенденції у Західній Європі.* Цікавим є розподіл відповідей щодо євроскептицизму за переконанням, що українці більше заслуговують на успіх. Група, що схильна ідеалізувати українську націю також включає осіб із євроскептичними поглядами. За непараметричними тестами різниця між групами не є статистично значущою, тобто ми

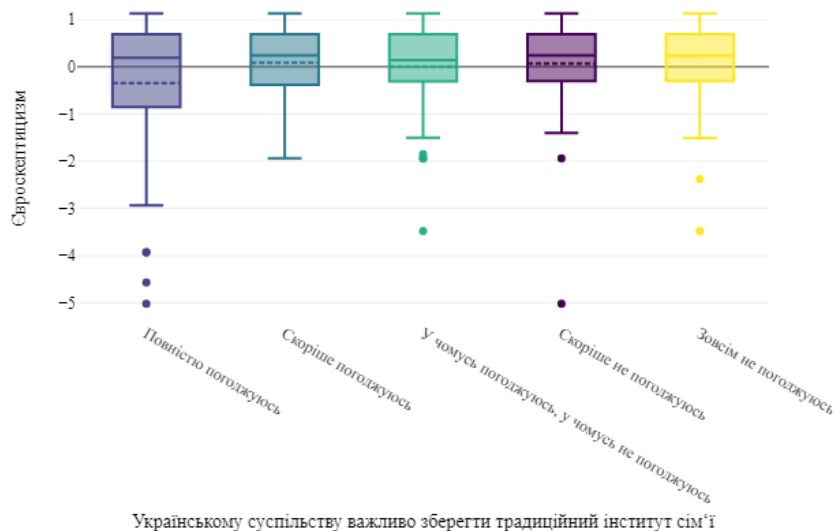
не можемо стверджувати, що респонденти із найбільш націоналістичної групи більш схильні до євроскептицизму. Попри це варто врахувати, що тенденція до розподілу відповідей по шкалі євроскептицизму є іншою для цього індикатора націоналізму, ніж для решти. Варто також зазначити, що за ставленнями до інтеграції України з країнами Європи (не обов'язково з ЄС), різні групи за цим індикатором не відрізняються. Тобто респонденти, що схильні до позитивної оцінки нації у порівнянні з іншими націями можуть мати обережне ставлення до ЄС, але не мати такого ставлення до інтеграції з окремими країнами.

Графік 7. Євроскептицизм за індикатором ідеалізації нації

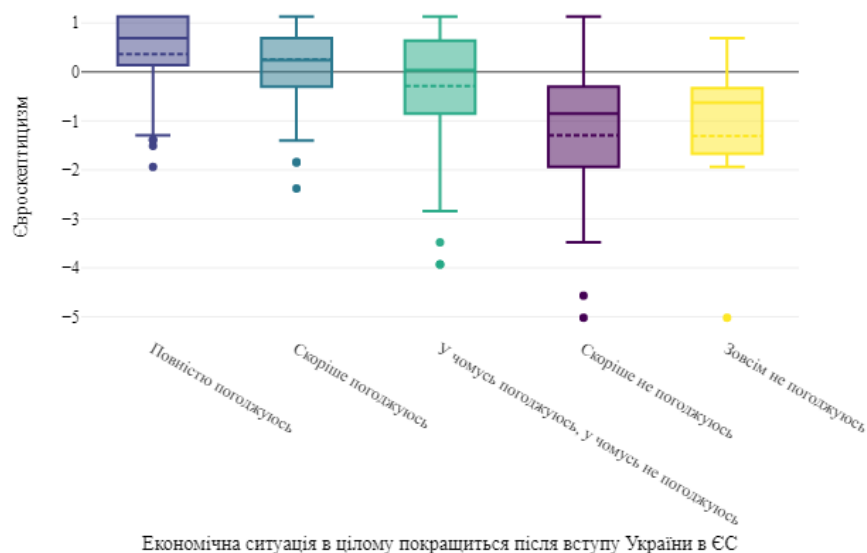
До контрольних змінних також було включено консервативні погляди. Тести показали статистично значущу відмінність між групою яка повністю погоджується та зовсім не погоджується із твердженням, що українському суспільству варто зберегти традиційний інститут сім'ї ($p\text{-value} = 0,047$) (Додаток 4.3). Тобто серед наших респондентів ті, що мають консервативні погляди за цим індикатором, є більш схильними до сумніватись у політиці євроінтеграції (Графік 8). Втім інші два індикатори консерватизму, а саме небажання соціальних змін та наголошення на ролі сім'ї не демонструють зв'язку із ставленням до ЄС згідно із результатами непараметричних тестів. Середні значення у шкалі євроскептицизму для групи, що вважає за краще зберегти стабільність у суспільстві було найближче до єврооптимістичного полюсу. Тож ми не спостерігаємо тенденції поєднання євроскептицизму та обережного ставлення до соціальних змін. Також варто зазначити, що респонденти, які мають переконання у важливості збереження традиційної сім'ї не мають особливих ставлень до інтеграції України з країнами Європи, але схильні до більш негативного ставлення саме до ЄС.

Графік 8. Євроскептицизм за індикатором консерватизму

Ще одним фактором позитивного або ж негативного ставлення до ЄС та інтеграції може бути сприйняття економічних змін. Згідно з результатами тестів респонденти, що очікують змін в позитивну сторону мають краще ставлення до ЄС (Додаток 4.5). Втім не було статично значущих результатів, які б підтверджували сприйняття особистого виграшу чи програшу та позитивного ставлення до ЄС. Як було зазначено вище, респонденти схильні позитивно оцінювати економічні наслідки для окремих галузей, що теж є обмеженням дослідження, адже вибірка позбавлена потенційно незадоволених змінами в рамках євроінтеграції осіб.

Графік 10. Розподіл відповідей по шкалі євроскептицизму та сприйняття економічних змін

Тести щодо контрольних змінних, які входять до категорії демографічних характеристик (стать, вік, регіон, релігія) не показали статистично значущих

результатів. Була зафіксована статистично значуща відмінність між респондентами з найвищим та найнижчим доходом. Але є лише 10 спостережень у категорії дуже низького доходу, що говорить про проблематичність ствердження, що особи з низьким доходом більш схильні до євроскептицизму.

Для того, аби перевірити чи зберігаються тенденції при включенні контрольних змінних, а також для вимірювання величини впливу незалежних змінних було проведено множинну лінійну регресію. Модель є статистично значущою, але незалежні змінні пояснюють лише 24% дисперсії ($Adj. R^2 = 0.24$), що означає невеликий ефект незалежних змінних на євроскептицизм (Додаток 5). Згідно з результатами регресійного аналізу віра в економічну вигоду на національному рівні від євроінтеграції ($\beta = -0,32$, $p\text{-value} < 0,001$) та важливість збереження стабільності в суспільстві ($\beta = -0,13$, $p\text{-value} = 0,033$) негативно впливає на євроскептицизм. Але цей вплив є невеликим. На схильність до обережного ставлення до ЄС та інтеграції впливає віра у важливість збереження традиційної сім'ї ($\beta = 0,16$, $p\text{-value} = 0,012$) та в те, що українці більше заслуговують на успіх ніж інші нації ($\beta = 0,22$, $p\text{-value} = 0,003$), втім ми знову ж спостерігаємо слабкий ефект.

Найвищий рівень впливу має сприйняття вступу в ЄС як економічно вигідної стратегії для України, тож важливою для оцінки факторів євроскептицизму в Україні є утилітарна модель. Так, чим нижчий рівень впевненості у покращенні економічної ситуації, тим вища схильність до негативного ставлення до ЄС. Результати також демонструють тенденцію впливу низького доходу на євроскептицизм, але через невелику представленість осіб із малим доходом у нашій вибірці, проблематичним є підтверджувати такі результати. Важливим є те, що при включенні контрольної змінної консерватизму, змінна, що вимірює ідеалізацію нації у порівнянні з іншими зберігає вплив на євроскептицизм. Це свідчить про те, що саме погляди пов'язані із шовіністичними мають ефект на євроскептицизм незалежно від рівня консерватизму. Консерватизм за індикатором важливості збереження традиційного інституту сім'ї також впливає на ставлення до ЄС. Небажання соціальних змін та переконання у важливості збереження стабільності негативно впливає на євроскептицизм, що є протилежним до наших очікувань.

У цілому ми бачимо тенденцію, що патріотичні групи схильні краще ставитися до ЄС та євроінтеграції України, навіть якщо вони мають радикальні позиції у питанні поширення української мови. Такий зв'язок між євроентузіазмом та прагненням до однорідного мовного простору є дещо парадоксальним, але може пояснюватись також реаліями війни з РФ, коли питання переходу на українську мову активніше увійшло у суспільний дискурс. Націоналістичні групи за індикатором прагнення до збереження культурних особливостей, національного суверенітету та важливості жити саме в Україні не мають більш негативних ставлень до ЄС. Така тенденція не відповідає реаліям західноєвропейських країн та передбачає певні протиріччя. Якщо людина прагне до збереження єдиної культури, єдиної нації на певній території, то чому не сумнівається у правильності рішення інтегруватись у спільноту з вільним пересуванням між кордонами, припливом мігрантів та інституціями, що можуть

обмежувати окремі рішення певної певної національної спільноти? Поясненням може бути те, що на рівні інтерпретації ці особи станом на сьогодні не вбачають у цьому проблему. Націоналісти бачили загрозу національного суверенітету на рівні впливу на політичні рішення зі сторони Росії, а вступ в ЄС міг навпаки сприйматися як можливість виходу з-під її впливу та отримання ширшого доступу до представлення проукраїнських позицій. Така ж ситуація і з культурною загрозою, якщо приплив мігрантів у зв'язку з міграційними політиками ЄС може сприйматись як досить віддалене явище, то вплив російської культури існує сьогодні та інтерпретується як розмивання кордонів національної ідентичності.

Важливою для посилення євроскептичних настроїв серед націоналістів є мобілізація національних почуттів партіями, зокрема правого спектру. Ідеї націоналізму тісно пов'язані з євроінтеграцією у риториці представників партії Європейська солідарність, яка відповідно мобілізує важливість національної ідентичності у її електорату не на сторону євроскептицизму, а навпаки євроентузіазму. Це є важливою відмінністю між ситуацією у досліджуваних країнах Західної Європи та нашим кейсом. Якщо ж звернути увагу на праві партії, то поясненням може бути як і їхня електоральна слабкість, так і те, що вони частіше наголошували на інших проблемах, у той час, як євроінтеграція згадувалась у риториці значно рідше. Що стосується «Національного корпусу» та «Свободи», то доволі легко знайти їхню критику цінностей, які вони асоціюють з ЄС та незгоду із вектором розвитку Євросоюзу, але партії не ставлять на перший план призупинення євроінтеграції. До прикладу, не було протестів чи послідовної публічної критики безвізового режиму між Україною та ЄС, що було вагомим кроком на шляху до інтеграції. Ці організації саме як партії, а не як рухи прагнуть пройти до парламенту, що означає потребу у мобілізації ширшої електоральної бази, яку було б доволі важко зберегти, поставивши на перше місце критику ЄС, а не боротьбу з впливом РФ, соціальні блага, питання мови, пам'яті та культури.

Ще одним можливим поясненням є те, що попри певні переживання стосовно можливого впливу Європейського Союзу, очікування економічної вигоди формує єврооптимістичні настрої. Результати показують, що саме утилітарний чинник має найбільший ефект. Тож у цьому випадку тенденції схожі до тих, які автори приписують, наприклад Польщі та Угорщині, де населення, навіть попри критику ЄС урядом, зберігає позитивне ставлення до Євросоюзу. У випадку України йдеться саме про сприйняття на рівні покращення якості життя в країні в цілому. Утилітарні чинники можуть підсилюватись і визначальною роллю ЄС у фінансовій допомозі Україні станом на сьогодні, дискусіями про відбудову зруйнованих міст та очікуваннями майбутніх вкладень в інфраструктуру чи окремі сектори економіки. Тут також варто згадати про те, що прихильність до суспільної стабільності негативно впливає на євроскептицизм. Ми очікували, що особи які віддаватимуть перевагу збереженню стабільності всупереч проблемам матимуть страх перед такою глобальною зміною для України як вступ до ЄС. Втім можливо прихильність до стабільності також має зв'язок

з євроінтеграцією, адже вступ має асоціюватись із економічним зростанням та забезпечення економічної стабільності в Україні.

Попри неспроможність мобілізувати ширшу аудиторію націоналістів на сторону єврокритики, правим силам вдається утримувати нешироку аудиторію євроскептиків. Судячи із наявності аутлаєрів, що розподілені по всій шкалі євроскептицизму, саме у групі, якій найбільш важливі окремі націоналістичні переконання є євроскептики, а не серед більш поміркованої групи. Тобто невелика частка націоналістів все ж обережно ставиться до євроінтеграції і такої частки немає серед тих, хто не так ствердно реагує на націоналістичні твердження у нашій вибірці. *Таким чином націоналістичні погляди можуть поєднуватись із євроскептицизмом для окремої підгрупи націоналістів, тож загальноєвропейська тенденція щодо критики ЄС через загрозу розмивання національної ідентичності присутня і в Україні, але ми говоримо про доволі вузькі групи населення, які поділяють саме ексклюзивістські націоналістичні позиції.*

Група, що ідеалізує українців також включає євроскептиків. Попередні дослідження демонстрували зв'язок між шовіністичним націоналізмом та євроскептицизмом у країнах Західної Європи. Можливо в українському контексті така тенденція пов'язана із інтерпретацією української національної спільноти як такої, що не обов'язково повинна вступати до ЄС для того аби досягти економічного розвитку та забезпечити обороноздатність. Можливо цю групу сформували респонденти з переконаннями притаманними шовіністичному ексклюзивному націоналізму. Власне ця група може більш гостро сприймати можливий вплив вступу в ЄС на зростання міграції та інтерпретувати інтеграцію як розмивання національних кордонів у майбутньому, а також обмеження суверенітету як повного самоуправління національної спільноти. Такі погляди пов'язані саме із політиками ЄС, адже ця група позитивно ставиться до зближення з європейськими країнами, але поза Євросоюзом. Тобто на відміну від осіб з проросійськими поглядами, націоналісти чітко декларують об'єднання України з Європою, але шовіністична підгрупа вбачає загрозу політиках ЄС. Саме ця група може сприймати ті меседжі правих сил, які полягають у критиці Євросоюзу та бути адептом концептом Міжмор'я (Інтермаріум, 2023), яку активно просуває «Національний корпус» та пов'язані з ним організації або ж Балто-чорноморського союзу, який пропонує «Свобода».

Фактором обережного ставлення до ЄС є також консервативні погляди на сім'ю. Пояснення може базуватись сприйнятті політик та цінностей Європейського Союзу як таких, що суперечать традиціоналістичним переконанням у контексті сім'ї та прагнення збереження інституту сім'ї. Тут могла зіграти роль також мобілізація збоку правих рухів, наприклад, послідовна критика ЛГБТ організацій та асоціації їхньої діяльності з «європейськими грантами» або критика політик ЄС досягнення гендерної рівності, що часто протиставляється традиційній сім'ї у риториці праворадикалів. Не виключенням є походження таких налаштувань із сприйняття антизахідних наративів, що підсилюють негативні налаштування до західних еліт через мобілізацію традиційних цінностей. Тобто традиційні сімейні цінності, хоч і є елементом риторики

усіх націоналістичних правих партій, є також частиною антиліберального нарративу, поширення якого є частиною дезінформаційних кампаній РФ.

Результати пошукового дослідження засвідчили *потребу поглиблювати розуміння націоналістичних поглядів як чинників євроскептицизму, а саме досліджувати групи із переконаннями, що належать до ексклюзивістського націоналізму та шовінізму*. Хоча ліберальні націоналісти віддають перевагу вступу до ЄС, інші підгрупи можуть навпаки поділяти переконання «твердого» євроскептицизму. Прихильність до традиційних цінностей також має ефект на обережне ставлення до ЄС, тож цю змінну варто надалі включати в українському контексті. Важливою у поглядах респондентів є утилітарна складова, тож варто на репрезентативній вибірці перевірити, які групи населення можуть відчувати програв від євроінтеграції та як це впливає на ставлення до ЄС.

ВИСНОВКИ

Дослідження дало можливість перевірити, чи респонденти з націоналістичними переконаннями більш схильні до обережного чи негативного ставлення до ЄС та інтеграції. Результати показали відсутність зв'язку між націоналізмом та євроскептицизмом, який притаманний країнам Західної Європи. Патріотичні налаштування українців сприяють євроентузіазму, а саме гордість за історію, переконання у важливості спілкування у приватному просторі лише українською та визнання української ідентичності найважливішою. Націоналісти за індикатором ставлення до суверенітету, культурної однорідності та територіальної прив'язаності не є більш схильними до євроскептицизму. Це може бути пов'язано з поєднанням культурної загрози та загрози суверенітету з антиросійськими, а не антиєвропейськими поглядами та слабким вираженням євроскептицизму правими націоналістичними партіями, що попри критику ЄС частіше наголошують на інших проблемах у своїй риториці. Ще одним поясненням є те, що можливо респонденти і мають певні сумніви щодо наслідків євроінтеграції для національної культури та ідентичності, але вважають, що вступ до ЄС є вигідним для української економіки, тому зберігають позитивне ставлення. Утилітарна модель у вимірі очікування вигоди на макрорівні добре пояснює ставлення респондентів, що підтверджує теорію сприйняття економічної вигоди як предиктора євроентузіазму на кейсі України. Консервативні ставлення до сім'ї також є предиктором євроскептицизму для нашої вибірки, що пояснюється протиставленням цінностей та політик ЄС і збереження традиційного інституту сім'ї. Втім консерватори також бачать перспективу у інтеграції з країнами Європи поза ЄС.

Дослідження мало суттєві обмеження, які пов'язані перш за все із формуванням вибірки. Попри охоплення націоналістичної групи, нам не вдалося включити багато осіб із наближеними до шовінізму переконаннями, що суттєво обмежує репрезентативність результатів і для націоналістів у тому числі. Вимірювання націоналізму у прив'язці до української мови та історії виявилось не успішною стратегією, навіть уточненнями що мали б відсіяти патріотичну групу. Тож у майбутніх

дослідження зв'язку націоналізму та євроскептицизму слід звернути увагу на індикатори, що дозволять виокремити саме ексклюзивістських націоналістів, а також виключити питання мови та національної пам'яті.

За умови охоплення різних груп за доходами та освітою ми б могли розширити інтерпретацію за утилітарним підходом, а саме перевірити чи теорія конкурентоспроможності на ринку праці підтверджується на кейсі України. Така ж ситуація і з релігійним поділом. Ми не знайшли відмінностей між віруючими та не віруючими респондентами, як і між ПЦУ та УГКЦ, але УПЦ МП є потенційно євроскептичною групою, яку нам не вдалося охопити та відповідно перевірити на ставлення до ЄС. Також не вдалося досягти респондентів із південних та східних регіонів. Це все не вплинуло критично на результати, адже ми не шукали різні чинники євроскептицизму, але різноманітність респондентів за віком, класами та регіонами могла б суттєво розширити результати. Найбільшу роль як обмеження відіграла мала кількість євроскептиків у вибірці, а також тих, хто має негативні очікування щодо економічних змін. Завдяки включенню двох показників ставлення саме до ЄС та використанню порядкової шкали нам вдалося виділити тих, хто має сумніви у євроінтеграції, але збільшення пулу євроскептиків могло б суттєво покращити валідність результатів.

У майбутніх дослідженнях слід включати різні вимірювання євроскептицизму, адже бажання вступу до ЄС не означає позитивного ставлення до його політик та інституцій. Також варто чітко розділяти категорію українців, що негативно ставляться до ЄС та інтеграції з європейськими країнами, адже ці групи можуть не співпадати. Респонденти сумніваються щодо відповіді у питанні про ставлення до вектору розвитку ЄС, що говорить про те, що єврокритика може розширити аудиторію при наближенні вступу або й після нього.

Інтерпретація висновків певною мірою опиралася на зв'язок євроскептицизму у суспільній думці та партійній риториці, оскільки теорія пов'язує ці два виміри. І в українському контексті праві сили можуть мобілізувати вузьку аудиторію на основі євроскептицизму, але ті із них, що намагаються маневрувати на ширшому полі прихильників націоналізму не можуть поставити вступ до ЄС вище в ієрархії проблематики, яку піднімають, адже ризикують втратити частину електорату. Але є й більш маргінальні консервативні рухи та їхні представники, які відрізняються послідовною критикою політик ЄС саме з позиції прагнення до збереження традиційної сім'ї та гендерних ролей («Традиція і порядок» (до 2021), «Братство»). Деякі можуть висловлювати культурну загрозу і у зв'язку із впливом Заходу, наприклад, І. Фаріон послідовно критикує західні впливи на українську мову (Український Інтерес, 2019). Окремі представники правих сил стали більш популярними після повномасштабного вторгнення, але це не означає, що вони кардинально змінять щодо ЄС. Тож окрім продовження досліджень євроскептицизму серед традиціоналістів та прихильників ексклюзивістської більш форми націоналізму, варто також досліджувати євроскептичну риторику правих сил, для розуміння, які з

націоналістичні партії та рухи мобілізують населення на шлях до ЄС, а які можуть стати у майбутньому європейськими скептиками.

ПРОПОНОВАНІ ЗМІНИ ДО ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Результати дослідження дозволяють запропонувати деякі рекомендації у рамках політики комунікації процесу євроінтеграції. Як інституціям Європейського Союзу, так і Україні у комунікаціях щодо ЄС та інтеграції в Європі не варто опиратися на модель щодо зв'язку між націоналістичними позиціями та євроскептицизмом, адже навіть дещо радикальні у позиціях ліберальні націоналісти є євроентузіастами. Натомість варто чітко виділяти прихильників вужчих ідей шовінізму та традиціоналізму як аудиторію, на яку варто звернути більше уваги як у комунікації інформації про ЄС, так і меседжів про позитивні наслідки євроінтеграції.

Євроентузіазм у нашій моделі найкраще пояснюється очікуванням економічного покращення. Тож у рамках здійснення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції (Кабінет Міністрів України, 2022) у своїх кампаніях *Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції* та *Міністерство культури та інформаційної політики* може включити інформацію та посилити меседжі щодо позитивних економічних наслідків для економіки в цілому та окремих секторів. Також у рамках проведення соціологічних опитувань для розуміння рівня підтримки євроінтеграції та оцінки ефективності стратегії варто запитувати громадян не лише про ставлення до членства України у Європейському Союзі, а й ставлення до ЄС. Це дасть можливість краще оцінити ефективність інформування у контексті ставлень до політик та інституцій ЄС.

Зважаючи на виявлення чинники ставлень до ЄС та інтеграції, можна висловити рекомендацію *Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, Центру протидії дезінформації при РНБО, East StratCom* продовжувати моніторинг дезінформації щодо євроінтеграції та, зокрема, щодо викривлення та поширення неправдивої інформації про економічні наслідки реформ лібералізації та вступу до ЄС, а також наративи у контексті протиставлення консервативних ідей західним цінностям та політикам ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abts, K., Heerwegh, D., & Swyngedouw, M. (2009). Sources of Euroscepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. *World Political Science*, 5(1).
2. Anderson, C. J., & M. Shawn Reichert. (1995). Economic Benefits and Support for Membership in the E.U.: A Cross-National Analysis. *Journal of Public Policy*, 15(3), 231–249.
3. Bedirhan, Z. A., & Ozgoker, U. (2021). Euroscepticism and Traditions of Nationalism. *European Journal of Social Sciences*, 4(1), 66–73.

4. Blank, T., & Schmidt, P. (2003). National Identity in a United Germany: Nationalism or Patriotism? An Empirical Test with Representative Data. *Political Psychology*, 24(2), 289–312.
5. Carey, S. (2002). Undivided Loyalties. *European Union Politics*, 3(4), 387–413.
6. Christin, T. (2005). Economic and Political Basis of Attitudes towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s. *European Union Politics*, 6(1), 29–57.
7. Damjanovski, I., Lavrič, M. & Naterer, A. (2020) Predictors of Euroscepticism in six Western Balkan countries, *Southeast European and Black Sea Studies*, 20:2, 327-348.
8. De Vries, C. E., & Van Kersbergen, K. (2007). Interests, Identity and Political Allegiance in the European Union. *Acta Politica*, 42(2–3), 307–328.
9. De Vries, C., & Edwards, E. (2009). Taking Europe To Its Extremes. *Party Politics*, 15(1), 5–28.
10. Desilvere, D. (2019). *Euroskeptics are a bigger presence in the European Parliament than in past*. Pew Research. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/05/22/euroskeptics-are-a-bigger-presence-in-the-european-parliament-than-in-past/>
11. Ehin, P. (2001). Determinants of public support for EU membership: Data from the Baltic countries. *European Journal of Political Research*, 40(1), 31–56.
12. Everett J. (2013) The 12 Item Social and Economic Conservatism Scale (SECS). *PLoS ONE* 8(12).
13. Freedman, M. (1998). Is Nationalism a Distinct Ideology? *Political Studies*, 46(4), 748–765.
14. Gabel, M. (1998). Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, 60(2), 333–354.
15. Gabel, M., & Palmer, H. D. (1995). Understanding variation in public support for European integration. *European Journal of Political Research*, 27(1), 3–19.
16. Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.
17. Halikiopoulou, D., Nanou, K., & Vasilopoulou, S. (2012). The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism. *European Journal of Political Research*, 51(4), 504–539.
18. Hobolt, S. B., & De Vries, C. E. (2016). Public Support for European Integration. *Annual Review of Political Science*, 19(1), 413–432.
19. Hooghe, L., & Marks, G. (2004). Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration. *PS Political Science & Politics*, 37(3), 415–420.
20. Hooghe, L., & Marks, G. (2005). Calculation, Community and Cues. *European Union Politics*, 6(4), 419–443.
21. Huddy, L., Del Ponte, A., & Davies, C. (2021). Nationalism, Patriotism, and Support for the European Union. *Political Psychology*, 42(6), 995–1017.
22. Inglehart, R., Rabier, J-R and Reif K. (1991) The evolution of public attitudes toward European integration: 1970-86. *Journal of European Integration*, 10:2-3, 135-155.

23. Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Palfai, T. P., & Ostafin, B. (2007). Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity?. *Personality and social psychology bulletin*, 33(7), 989-1007.
24. Kopecký, P., & Mudde, C. (2002). The Two Sides of Euroscepticism. *European Union Politics*, 3(3), 297–326.
25. Leconte, C. (2015). From pathology to mainstream phenomenon: Reviewing the Euroscepticism debate in research and theory. *International Political Science Review*, 36(3), 250–263.
26. Lubbers, M. (2008). Regarding the Dutch 'Nee' to the European Constitution. *European Union Politics*, 9(1), 59–86.
27. Lubbers, M., & Scheepers, P. (2007). Explanations of Political Euro-Scepticism at the Individual, Regional and National Levels. *European Societies*, 9(4), 643–669.
28. Mach, Z. (2022). Right-wing populism, Euroscepticism, and neo-traditionalism in Central and Eastern Europe. In J. Sondel-Cedarmas, & Berti, F. (Eds), *The Right-Wing Critique of Europe: Nationalist, Sovereignist and Right-Wing Populist Attitudes to the EU*, (pp. 22-31). Routledge.
29. McLaren, L. M. (2002). Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat? *The Journal of Politics*, 64(2), 551–566.
30. McLaren, L. M. (2004). Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project. *European Journal of Political Research*, 43(6), 895–912.
31. Mußotter, M. (2021). We do not measure what we aim to measure: Testing Three Measurement Models for Nationalism and Patriotism. *Quality & Quantity*, 56(4), 2177–2197.
32. Nelsen, B. F., Guth, J. L., & Highsmith, B. (2011). Does Religion Still Matter? Religion and Public Attitudes toward Integration in Europe. *Politics and Religion*.
33. Rulikova, M. (2004) The influence of pre-accession status on Euroscepticism in EU candidate countries, *Perspectives on European Politics and Society*, 5:1, 29-60.
34. *Share of respondents indicating they have a positive, negative, or neutral feelings towards the European Union in 2022, by EU member state*. (January, 2023). Statista. <https://www.statista.com/statistics/1359668/euroscepticism-public-opinion-eu-image/>
35. Štulhofer, A. (2006). Euroscepticism in Croatia: on the far side of rationality? In K. Ott (Ed.), *Croatian accession to the European Union. Vol. 4, The challenges of participation* (pp. 141-160). Zagreb: Institute of Public Finance, Zagreb.
36. Szczerbiak, A. (2001). Polish Public Opinion: Explaining Declining Support for EU Membership. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39(1), 105–122.
37. Taggart, P. (1998). A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 33(3), 363–388.
38. Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 43(1), 1–27.

39. *The Kremlin's Main Target of Disinformatio*. (December 16, 2021). EUvsDisinfo. <https://euvsdisinfo.eu/the-kremlins-main-target-of-disinformation/>
40. Van Der Woude, M. (2020). Euroskepticism, Nationalism, and the Securitization of Migration in the Netherlands. In *Fordham University Press eBooks* (pp. 227–248). Fordham University Press.
41. Vasilopoulou, S. (2018). The Radical Right And Euroskepticism, in Rydgren, J. *The Oxford Handbook of the Radical Right* (pp.122-140). Oxford University Press.
42. Veebel, V. (2021). Estonia: Challenges with the Popularity of Right-Wing Radicalism. In Kaeding, M. et al (Eds). *Euroscepticism and the Future of Europe: Views from the Capitals* (39-42). Springer International Publishing.
43. «*Ні капітуляції*»: колона дійшла до Майдану. (14 жовтня 2019). Українська Правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/14/7229023/>
44. Головна. Interarium. <https://interarium-support.com/>
45. *Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий–березень 2023р.)*. (4 квітня 2023). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r>
46. *Ірина Фаріон: Ми отримали війну через те, що не змогли захистити свої мови*. (2019). Український Інтерес. <https://uain.press/interview/iryna-farion-my-otrymaly-vijnu-cherez-te-shho-ne-zmogly-zahystyty-svoyeyi-movy-1061379>
47. Кабінет Міністрів України. (9 грудня 2022). *Розпорядження № 1155-Р Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року*. Верховна Рада України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1155-2022-%D1%80#n122>
48. *Програма ВО «Свобода» – Програма захисту українців*. Всеукраїнське об'єднання Свобода. <https://svoboda.org.ua/party/program/>
49. *Програма Політичної партії «Правий сектор»*. (2017). Правий Сектор. <https://pravyysektor.info/programa>

ДОДАТКИ

Додаток 1. Анкета для опитування

Вітаю! Дякую, що зголосилися пройти опитування щодо ставлення до ЄС та політичних поглядів. Ставлення до ЄС часто асоціюється з тими чи іншими політичними переконаннями. Цього року Україна демонструє рекордний рівень підтримки євроінтеграції. Тож мене як дослідницю зацікавило, як різні групи українців ставляться до ЄС. Можливо ситуація є схожою до інших країн, а можливо України є свого роду унікальним випадком. Кожна відповідь є дуже цінною. Опитування є анонімним, а результати будуть використовуватись лише в наукових цілях.

1. Ваша стаття

1. Чоловік
2. Жінка

2. Скільки Вам років?

1. менше 18
2. 18-24
3. 25-34
4. 35-44
5. 45-54
6. 55-64
7. 65 або більше

3. У якій області Ви проживаєте?

1. АР Крим	15. м. Київ
2. Вінницька обл.	16. м. Севастополь
3. Волинська обл.	17. Одеська обл.
4. Дніпропетровська обл.	18. Полтавська обл.
5. Донецька обл.	19. Рівненська обл.
6. Житомирська обл.	20. Сумська обл.
7. Закарпатська обл.	21. Тернопільська обл.
8. Запорізька обл.	22. Харківська обл.
9. Івано-Франківська обл.	23. Херсонська обл.
10. Київська обл.	24. Хмельницька обл.
11. Кіровоградська обл.	25. Черкаська обл.
12. Луганська обл.	26. Чернівецька обл.
13. Львівська обл.	27. Чернігівська обл.
14. Миколаївська обл.	

4. Яка з перелічених сфер найкраще відповідає Вашій теперішній зайнятості?

1. Культура, мистецтво, креативний сектор	10. Сфера юриспруденції
2. ІТ сфера	11. Фінанси
3. Сільське господарство	12. Медицина
4. Промисловість	13. Освіта і наука
5. Готельно-ресторанний бізнес	14. Державна служба
6. Роздрібна торгівля	15. Сили оборони України
7. Гуртова торгівля	16. Студент
8. Транспорт і логістика	17. Пенсіонер
	18. Безробітний

5. Як Ви ставитеся до Європейського Союзу в цілому?

1. Цілком позитивно
2. Скоріше позитивно
3. Нейтрально
4. Скоріше негативно
5. Цілком негативно
6. Важко сказати

6. Як Ви ставитеся до вступу України в Європейський Союз?

1. Цілком позитивно
2. Скоріше позитивно
3. Нейтрально
4. Скоріше негативно
5. Цілком негативно
6. Важко сказати

7. Як Ви ставитеся до політичної та економічної інтеграції України в будь-який інший союз з країнами Європи?

1. Цілком позитивно
2. Скоріше позитивно
3. Нейтрально
4. Скоріше негативно
5. Цілком негативно
6. Важко сказати

8. Наскільки Ви погоджуєтесь із твердженням? Європейський Союз в цілому розвивається в правильному напрямку.

1. Повністю погоджуюсь
2. Скоріше погоджуюсь
3. У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь
4. Скоріше не погоджуюсь
5. Зовсім не погоджуюсь
6. Важко сказати

9. Ким Ви себе перш за все вважаєте? Поранжуйте типи ідентичності від найважливішої до найменш важливої для Вас, де 1 - найбільш важлива, а 8 - найменш важлива.

- Місцева (наприклад, “я львів'янин”) _____
- Регіональна (наприклад, “я з Донбасу”) _____
- Національна (наприклад, “я українець”) _____
- Професійна (наприклад, “я вчитель”) _____

- Релігійна (наприклад, “я християнин”) _____
- Політична (наприклад, “я ліберал”) _____
- Родинна (наприклад, “я мати”) _____
- Гуманістична (відчуваю єдність з людством в цілому) _____

10 - 17. Будь ласка, оцініть наступні твердження за шкалою від "Повністю погоджуюсь" до "Зовсім не погоджуюсь".

	Повністю погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь	Важко сказати
Важливо прожити в Україні більшу частину свого життя.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською мовою.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Українцям слід пишатись своїм минулим попри те, що історія має як позитивні, так і негативні сторінки.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Громадяни України повинні поділяти однакові звичаї та традиції.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Лише українська нація та її представники повинні формувати політичні рішення або впливати на їх формування.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Українці в цілому більше заслуговують	☐	☐	☐	☐	☐	☐

на успіх, ніж інші нації.						
Українському суспільству важливо зберегти традиційний інститут сім'ї.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Краще зберігати стабільність в суспільстві, навіть, якщо здається, що з нинішнім укладом є проблеми.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

18. На Вашу думку, хто радше повинен бути відповідальним за допомогу людині, коли вона потрапляє у складні життєві обставини?

1. Сім'я або родина
2. Суспільство або держава
3. Важко сказати

19. Наскільки Ви погоджуєтесь із твердженням? .

1. Повністю погоджуюсь
2. Скоріше погоджуюсь
3. У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь
4. Скоріше не погоджуюсь
5. Зовсім не погоджуюсь
6. Важко сказати

20. У яких сферах, на Вашу думку, погіршиться фінансове становище після вступу до Європейського Союзу? Ви можете обрати декілька відповідей.

1. Культура, мистецтво, креативний сектор	10. Сфера юриспруденції
2. ІТ сфера	11. Фінанси
3. Сільське господарство	12. Медицина
4. Промисловість	13. Освіта і наука
5. Готельно-ресторанний бізнес	14. Державна служба
6. Роздрібна торгівля	15. Сили оборони України
7. Гуртова торгівля	16. Важко сказати
8. Транспорт і логістика	
9. Будівництво	

21. У яких сферах, на Вашу думку, покращиться фінансове становище після вступу до Європейського Союзу? Ви можете обрати декілька відповідей.

1. Культура, мистецтво,
креативний сектор	10. Сфера юриспруденції
2. ІТ сфера	11. Фінанси
3. Сільське господарство	12. Медицина
4. Промисловість	13. Освіта і наука
5. Готельно-ресторанний бізнес	14. Державна служба
6. Роздрібна торгівля	15. Сили оборони України
7. Гуртова торгівля	16. Студент
8. Транспорт і логістика	17. Пенсіонер
9. Будівництво	18. Безробітний
	19. Важко сказати

22. Ваша освіта

1. Маю шкільний атестат
2. Навчаюсь у коледжі або технікумі
3. Маю диплом молодшого спеціаліста/молодшого бакалавра
4. Навчаюсь у закладі вищої освіти
5. Маю диплом про вищу освіту (бакалавра/магістра)
6. Маю науковий ступінь

23. До якої релігії та конфесії Ви себе відносите?

1. Православна церква України
2. Українська православна церква Московського патріархату
3. Українська греко-католицька церква
4. Римо-католицька церква
5. Протестантизм
6. Просто християнин
7. Іслам
8. Юдаїзм
9. Буддизм
10. Не вважаю себе віруючим
11. Інше
12. Не бажаю відповідати

24. Як би Ви описали свій матеріальний стан?

1. Вистачає на харчі, одяг і великі покупки
2. Вистачає на харчі та одяг, але не на великі покупки
3. Вистачає на харчі, але не на одяг чи великі покупки
4. Не вистачає на харчі, одяг чи великі покупки
5. Не бажаю відповідати

Додаток 2. База даних

За посиланням можна ознайомитися з

(1) базою даних, отриманою з QuestionPro;

(2) базою даних підготовленою для аналізу.

Посилання:

https://docs.google.com/spreadsheets/d/1keEy7GCcV_XSqR_pAcZtxkmZ3AqSnhGMDJt-gL3j530/edit#gid=1839017108

Додаток 3. Код для підготовки та аналізу даних

За посиланням можна ознайомитися з

1. підготовкою оновленого датасету для аналізу даних;
2. проведення PCA для створення індексів;
3. частина результатів аналізу даних (альфа Кронбаха, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Пірсона).

Посилання: https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1upp-18LTamOYa_20SHt7u45bhnTaNEbX

Додаток 4. Результати статистичних тестів з Datatab

1. Таблиця. Медіани по шкалі євроскептицизму для груп за індикаторами націоналізму

	Повністю погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь
Євроскептицизм					
Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською					
Медіана	0.24	0.24	0.14	-0.36	-0.3
Мінімум	-5.02	-2.38	-2.39	-1.94	-5.02
Максимум	1.13	1.13	1.13	1.13	1.13
Українцям слід пишати своє минуле попри те, що історія має як позитивні, так і негативні сторінки					
Медіана	0.24	0.14	-0.08	-0.3	-1.3
Мінімум	-4.57	-5.02	-2.94	-3.93	-5.02
Максимум	1.13	1.13	1.13	0.69	-0.3
Важливо прожити в Україні більшу частину свого життя					
Медіана	0.24	0.14	0.14	0.19	0.69
Мінімум	-5.02	-4.57	-3.48	-3.48	-1.3
Максимум	1.13	1.13	1.13	1.13	1.13
Лише українська нація та її представники повинні формувати політичні рішення або впливати на їх формування					
Медіана	0.24	0.24	0.24	0.14	0.14
Мінімум	-5.02	-2.94	-1.94	-1.94	-5.02
Максимум	1.13	1.13	1.13	1.13	1.13
Громадяни України повинні поділяти однакові звичаї та традиції					
Медіана	0.24	0.24	0.24	0.19	0.14
Мінімум	-3.93	-5.02	-3.48	-2.38	-5.02
Максимум	1.13	1.13	1.13	1.13	1.13

Українці в цілому більше заслуговують на успіх, ніж інші нації					
Медіана	-0.03	0.24	0.24	0.24	0.14
Мінімум	-5.02	-1.94	-1.94	-3.48	-5.02
Максимум	1.13	1.13	1.13	1.13	1.13

2. Критерій Краскела-Уолліса та тест Бонферонні для індикатора націоналізму («Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською мовою») та євроскептицизму.

Groups	N	Mean Rank
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	51	183.7
Скоріше не погоджуюсь	18	126.14
Скоріше погоджуюсь	112	193.55
Зовсім не погоджуюсь	21	153.5
Повністю погоджуюсь	184	207.34
Total	386	

Values	
Chi ²	12.78
df	4
p	.012

	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	p	Adj. p
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Скоріше не погоджуюсь	57.56	30.24	1.9	.057	.57
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Скоріше погоджуюсь	-9.86	18.63	-0.53	.597	1
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь	30.2	28.6	1.06	.291	1
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	-23.64	17.45	-1.35	.176	1
Скоріше не погоджуюсь - Скоріше погоджуюсь	-67.41	28.01	-2.41	.016	.161
Скоріше не погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь	-27.36	35.43	-0.77	.44	1
Скоріше не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	-81.2	27.24	-2.98	.003	.029

	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	p	Adj. p
Скоріше погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь	40.05	26.23	1.53	.127	1
Скоріше погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	-13.79	13.22	-1.04	.297	1
Зовсім не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	-53.84	25.4	-2.12	.034	.341

3. U-критерій Манна-Уїтні для перевірки відмінностей щодо ставлень до ЄС за ідентичністю

	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Національна	214	207.76	44461
Інша	175	179.39	31394
Total	389		

	Values
Mann-Whitney U	15994
Z	-2.5
Asymptotic Significance (2-tailed)	.012
Exact Significance (2-tailed)	.013

4. Критерій Краскела-Уолліса та тест Бонферонні та індикатора консерватизму («Українському суспільству важливо зберегти традиційний інститут сім'ї.»)

Groups	N	Mean Rank
Скоріше не погоджуюсь	54	194.03
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	93	180.68
Зовсім не погоджуюсь	98	213.57
Скоріше погоджуюсь	62	191.06
Повністю погоджуюсь	72	166.02
Total	379	

	Values
Chi ²	8.95
df	4

	Values
p	.062

	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	p	Adj. p
Скоріше не погоджуюсь - У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	13.34	18.52	0.72	.471	1
Скоріше не погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь	-19.54	18.35	-1.06	.287	1
Скоріше не погоджуюсь - Скоріше погоджуюсь	2.96	20.15	0.15	.883	1
Скоріше не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	28.01	19.49	1.44	.151	1
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь	-32.88	15.67	-2.1	.036	.359
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Скоріше погоджуюсь	-10.38	17.75	-0.58	.559	1
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	14.66	16.99	0.86	.388	1
Зовсім не погоджуюсь - Скоріше погоджуюсь	22.5	17.57	1.28	.2	1
Зовсім не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	47.55	16.8	2.83	.005	.047
Скоріше погоджуюсь - Повністю погоджуюсь	25.04	18.76	1.34	.182	1

5. Критерій Краскела-Уолліса та тест Бонферонні та індикатора сприйняття зміни економічної ситуації («Економічна ситуація в країні в цілому покращиться після вступу до Європейського Союзу»)

Groups	N	Mean Rank
Скоріше погоджуюсь	194	215.76
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь	103	154.82
Повністю погоджуюсь	64	241.74
Скоріше не погоджуюсь	22	90.91
Зовсім не погоджуюсь	6	96.67
Total	389	

	Values
Chi ²	55.55
df	4

Values						
p	<.001					
		Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	p	Adj. p
Скоріше погоджуюсь - У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь		60.94	13.55	4.5	<.001	<.001
Скоріше погоджуюсь - Повністю погоджуюсь		-25.98	16.02	-1.62	.105	1
Скоріше погоджуюсь - Скоріше не погоджуюсь		124.85	25	4.99	<.001	<.001
Скоріше погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь		119.09	46.07	2.59	.01	.097
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Повністю погоджуюсь		-86.93	17.69	-4.91	<.001	<.001
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Скоріше не погоджуюсь		63.91	26.1	2.45	.014	.144
У чомусь погоджуюсь, у чомусь не погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь		58.15	46.68	1.25	.213	1
Повністю погоджуюсь - Скоріше не погоджуюсь		150.83	27.47	5.49	<.001	<.001
Повністю погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь		145.08	47.45	3.06	.002	.022
Скоріше не погоджуюсь - Зовсім не погоджуюсь		-5.76	51.19	-0.11	.91	1

Додаток 5. Множинна лінійна регресія

n (Valid number of cases) 326

R	R ²	Adjusted R ²	Standard error of the estimate
0.58	0.33	0.24	0.84

Model	df	F	p
Regression	40	3.59	<.001

Model	Unstandardize	Standardize	Standar	t	p	95% confidence	
	d	d				lower	upper
	Coefficients	Coefficients	d error			boun	boun
	B	Beta				d	d
(Constant)	0.51		0.6	0.85	.393	-0.67	1.7
Чоловік	-0.08	-0.04	0.11	-0.79	.429	-0.29	0.13
менше 18 років	-0.84	-0.13	0.54	-1.55	.122	-1.91	0.23
18-24 роки	-0.69	-0.35	0.41	-1.66	.098	-1.51	0.13
25-34 роки	-0.58	-0.29	0.41	-1.42	.157	-1.4	0.23
35-44 роки	-0.32	-0.08	0.44	-0.71	.476	-1.19	0.56
45-54 роки	-0.45	-0.1	0.45	-1.01	.312	-1.34	0.43
55-64 роки	0.25	0.05	0.47	0.53	.594	-0.68	1.18
Національна ідентичність	0.21	0.11	0.1	2.04	.042	0.01	0.41
Важливо прожити в Україні більшу частину свого життя	0.07	0.08	0.05	1.35	.177	-0.03	0.17
Було б правильно, якби всі громадяни України спілкувались у приватному просторі українською	-0.09	-0.1	0.05	-1.64	.103	-0.2	0.02
Українцям слід пишатись своїм минулим попри те, що історія має як позитивні, так і негативні сторінки	-0.09	-0.08	0.07	-1.33	.184	-0.23	0.04
Громадяни України повинні поділяти однакові звичаї та традиції	0.04	0.05	0.06	0.75	.455	-0.07	0.16

Model	Unstandardized Coefficients	Standardized Coefficients	Standard error	t	p	95% confidence interval for B	
	B	Beta				lower bound	upper bound
Лише українська нація та її представники повинні формувати політичні рішення або впливати на їх формування	-0.02	-0.03	0.05	-0.52	.606	-0.12	0.07
Українці в цілому більше заслуговують на успіх, ніж інші нації	0.13	0.16	0.05	2.54	.012	0.03	0.22
Українському суспільству важливо зберегти традиційний інститут сім'ї	0.15	0.22	0.05	2.98	.003	0.05	0.25
Краще зберігати стабільність в суспільстві, навіть, якщо здається, що з нинішнім укладом є проблеми	-0.11	-0.13	0.05	-2.14	.033	-0.22	-0.01
Сім'я або родина	0.02	0.01	0.1	0.2	.845	-0.19	0.23
Економічна ситуація в цілому покращиться після вступу України в ЄС	-0.37	-0.32	0.06	-5.96	<.001	-0.49	-0.25
Немає відповіді щодо покращення/погіршення у професійній сфері	0.14	0.06	0.22	0.63	.53	-0.29	0.56
В цілому покращиться у професійній сфері	0.12	0.05	0.23	0.53	.599	-0.34	0.58
Шкільний атестат	0.03	0.01	0.41	0.07	.944	-0.79	0.84
Коледж/технікум	-0.21	-0.02	0.56	-0.37	.709	-1.31	0.9
Молодший бакалавр	-0.2	-0.03	0.4	-0.49	.628	-1	0.6
Навчаюся в ЗВО	-0.15	-0.06	0.34	-0.46	.649	-0.83	0.52
Бакалавр/магістр	-0.07	-0.03	0.3	-0.25	.804	-0.67	0.52

Model	Unstandardize	Standardize	Standar	t	p	95% confidence	
	d	d				interval for B	
	Coefficients	Coefficients	d error			lower	upper
	B	Beta				boun	boun
						d	d
ПЦУ	0.1	0.04	0.23	0.46	.646	-0.34	0.55
УПЦ МП	-0.76	-0.06	0.64	-1.19	.233	-2.02	0.5
УГКЦ	0.2	0.09	0.24	0.84	.403	-0.27	0.66
РКЦ	0	0	0.91	0	.999	-1.81	1.81
Протестантизм	-0.38	-0.06	0.39	-0.98	.33	-1.14	0.39
Християнин	-0.43	-0.09	0.31	-1.42	.155	-1.04	0.17
Буддизм	-0.5	-0.04	0.68	-0.73	.466	-1.84	0.85
Атеїст	-0.06	-0.03	0.22	-0.26	.791	-0.49	0.38
Інша релігія	-0.28	-0.07	0.28	-0.98	.326	-0.84	0.28
Високий дохід	0.41	0.2	0.21	1.98	.049	0	0.83
Середній дохід	0.34	0.17	0.2	1.69	.092	-0.06	0.73
Низький дохід	0.22	0.05	0.28	0.78	.437	-0.34	0.78
Південь	-0.16	-0.02	0.38	-0.43	.669	-0.92	0.6
Схід	0.04	0.01	0.2	0.22	.828	-0.36	0.45
Центр	-0.01	-0.01	0.13	-0.1	.923	-0.26	0.24